

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему

«ЕЛЕКТРОННІ ІНСТРУМЕНТИ ВИБОРІВ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОЗОРОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ»

*До захисту
Маш*

Студентка 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»
Захарова Етері Юріївна

Науковий керівник
доктор юридичних наук
Максіменцева Надія Олександрівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студентка *Захарова Етері Юріївна*
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «~~07~~ *12*» 2023р., протокол № *14*
Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна

Гошовська Валентина Андріївна
(підпис)

АНОТАЦІЯ

Захарова Е.Ю. Електронні інструменти виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Зміст роботи. Розглянуто теоретичні засади виборів та їх електронних інструментів. Проаналізовано особливості електронних інструментів як засобу забезпечення прозорості та демократичності виборів в Україні. Охарактеризовано виборчий процес з залученням електронних інструментів в зарубіжних країнах. Запропоновано шляхи вдосконалення електронних інструментів виборів як засобу забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, електронні інструменти засоби забезпечення прозорості та демократичності, вдосконалення механізму застосування електронних інструментів виборів.

ANNOTATION

Zakharova E. Yu. Electronic election tools as a means of ensuring transparency and democracy. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 «Public Management and Administration», specialty: 281» Public Management and Administration». – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

The content of the work. The theoretical foundations of elections and their electronic tools are considered. The features of electronic tools as a means of ensuring the transparency and democracy of elections in Ukraine are analyzed. The election process with the involvement of electronic tools in foreign countries is characterized. Ways to improve electronic election tools as a means of ensuring transparency and democracy in the period of post-war reconstruction are proposed.

Key words: elections, election process, electronic tools, means of ensuring transparency and democracy, improvement of the mechanism of application of electronic election tools.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРІВ ТА ЇХ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ	10
1.1. Поняття виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності у дослідженнях науковців.....	10
1.2. Правові засади регулювання електронних інструментів виборів.....	14
1.3. Види електронних інструментів виборів, їх поняття та зміст.....	21
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРІВ.....	28
2.1. Сучасні електронні методи ідентифікації особи виборця: державний реєстр виборців, електронний цифровий підпис, додаток «Дія».....	28
2.2. Електронні петиції як засіб забезпечення прозорості та демократичності виборів.....	38
2.3. Громадські бюджети участі як засіб фінансування виборів.....	40
2.4. Платформи е-участі як вид електронного інструменту виборів.....	44
Висновки до розділу 2.....	48
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВИБОРІВ ЗАДЛЯ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ.....	49
3.1. Електронні інструменти виборів у виборчому процесі зарубіжних країн.....	49
3.2. Вдосконалення механізму застосування електронних інструментів виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови.....	56
Висновки до розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Поняття «вибори» визначається формуванням і організацією представників органів державної влади та місцевого самоврядування у відповідності до законодавчих вимог і політичної системи країни. У процесі виборів учасники висувують зі свого середовища осіб для виконання ними державних або громадських функцій.

Вибори та референдуми у демократичних країнах надають можливість громадянам активно брати участь у політичному житті країни та формувати її майбутнє. Як життєво важливий інструмент для реалізації інституту демократії, вибори відображають волевиявлення та здійснюють функцію формування публічних органів влади. Тож, у статті 5 Конституції України зазначено, що саме народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні. Завдяки народові здійснюється управління безпосередньо, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Актуальність запровадження електронного голосування у період забезпечення конституційних прав громадян надзвичайно важлива у зв'язку з масштабним розширенням розвитку демократичних інститутів у країні відповідно до нових вимог суспільного розвитку, прогресією науково-фахової, експертної дискусії серед усіх зацікавлених сторін виборчого процесу. Електронне голосування може сприяти забезпеченню більш прозорого, швидкого та ефективного голосування виборців.

За своєю суттю електронна демократія як складова здійснення демократичного режиму в умовах сучасного інформаційного суспільства відкриває широкі можливості, що націлюють на подолання одноосібної професіоналізації державного управління та подолання проблем взаємодії з електоратом в передвиборчий період, забезпечує участь у формуванні та реалізації державної політики кожного громадянина, прийнятті рішень органами влади, впроваджуючи при цьому інформаційні технології для двостороннього комунікативного зв'язку між органами влади та громадянами.

Задля забезпечення прозорості діяльності влади, шляхом активного залучення громадян до процесів прийняття рішень та управління, сприяючи при цьому формуванню громадянської позиції впроваджено електронний набір інструментів таких як: е-доступ до публічної інформації, е-петиції, е-консультації, е-голосування.

Аналіз функціонування електронного голосування в Україні крізь призму зобов'язань держави щодо забезпечення прав та свобод людини визначається достатньо актуальним на сучасному етапі розвитку правової реальності.

Дослідження електронних інструментів виборів здійснювалося такими зарубіжними та вітчизняними науковцями як Н. Вінер, В. Вернадський, В. Корнієнко, Л. Малишенко, Н. Рашевський, К. Саркісова, А. Семенов, І. Сіденко, К. Шеннон, В. Труханов, Ю. Василевич, Р. Хартлі, Ю. Шрейдер, Ю. Ключковський, А. Комолов, І. Поліщук, В. Таран, І. Лопушинський, Т. Якименко, В. Гошовська, Л. Даниленко, І. Рейтерович, Н. Максименцева.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, питання застосування електронних інструментів виборів у виборчому процесі як механізму забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови вимагає додаткового вивчення.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення шляхів вдосконалення електронних інструментів виборів у виборчому процесі як засобу забезпечення прозорості та демократичності в Україні.

Для досягнення поставленої мети потребують вирішення такі *завдання*:

- розглянути теоретичні засади дослідження поняття електронних інструментів демократії та надати наукове визначення змісту електронних виборів та їх інструментів, видів та форм;
- зазначити правові засади регулювання електронних інструментів виборів та виокремити їх особливості в умовах воєнного стану та повоєнних виборів;
- виокремити виклики повоєнних виборів в Україні, які можливо подолати за допомогою електронних інструментів виборів;

- дослідити електронні інструменти виборів у виборчому процесі, виокремити їх особливості, виклики та перспективи застосування;
- вивчити зарубіжних досвід країн щодо запровадження електронних інструментів виборів та надати пропозиції щодо кращих практик їх запровадження до чинного законодавства України;
- запропонувати шляхи вдосконалення механізму застосування електронних інструментів виборів як засобу забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови України.

Об'єкт дослідження – електронні інструменти.

Предмет дослідження – електронні інструменти виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності.

Методи дослідження. Застосування методів узагальнення, аналізу та синтезу уможливило визначення змісту понять «вибори», «електронна демократія», «електронні інструменти виборів».

Системний метод застосовувався для здійснення теоретико-методологічного узагальнення наукових концепцій, розробок вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених дослідженню електронних інструментів виборів.

Порівняльний аналіз дав змогу охарактеризувати зарубіжний досвід електронного голосування.

Компаративний метод став важливим інструментом розкриття впливу електронних інструментів на демократизацію та прозорість виборів.

Наукова новизна одержаних результатів. Кваліфікаційна магістерська робота є комплексним дослідженням з публічного управління, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати щодо шляхів вдосконалення електронних інструментів виборів. Основні положення, що мають елементи новизни, полягають у такому:

1. Викликами повоєнних виборів є наступні: з одного боку, питання реалізації активного виборчого права, права обирати виборцями-громадянами України, які знаходяться за кордоном; внутрішньо переміщені особи, не всіх з

яких офіційно зареєстровані; наявність великої кількості осіб, які в умовах збройного конфлікту перебувають на довготривалому лікуванні, отримали інвалідність та через відсутність на виборчих дільницях технічної можливості їх обслуговування можуть бути позбавлені права голосувати. Формат проведення електронного голосування міг би бути шляхом максимального залучення виборців до процесу виборів; вартість проведення паперових виборів є величезною і в умовах повоєнної відбудови зумовлює шляхи пошуку інших форматів. З іншого боку, держава має гарантувати прозорість підрахунку голосів, доступ офіційних спостерігачів до етапу голосування та підрахунку голосів. Крім того, в умовах проведення електронного голосування не можливо дотриматись принципу виборів щодо таємності голосування та вільності волевиявлення без стороннього втручання. Проте основною загрозою можна визначити відсутність гарантії реальності та репрезентативності результату волевиявлення народу в умовах постійних та тривалих кібер-атак.

Дістало подальшого розвитку:

Визначення шляхів вдосконалення електронних інструментів виборів як засобу забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови України, до яких віднесено: вдосконалення правового забезпечення електронного голосування, застосування досвіду країн-попередників у питанні електронних інструментів виборів у виборчому процесі.

Концепція застосування електронних виборів у європейських країнах, яка на сьогодні говорить про триваючу тенденцію відмови від електронного формату виборів і у загальному вигляді такими викликами є, в першу чергу, порушення та неможливість реалізації деяких основних принципів виборів, що є базовими засади та демократичними гарантіями. Такими засадами є, по-перше, неможливість здійснення конституційного принципу виборів щодо таємного голосування та гарантування державою вільного волевиявлення громадянами без стороннього впливу, тиску, корумповування та загрози; по-друге, принцип незалежного спостереження за виборчим процесом щодо доступу до системи голосування та підрахунку голосів офіційних спостерігачів

від політичних партій, кандидатів в депутати, громадських організацій, міжнародних спостерігачів; по-третє, система електронного голосування не вирішила питання підвищення показників виборів щодо участі виборців. Проте запровадження електронних інструментів виборів застосовується все частіше в умовах діджиталізації суспільства та розвитку технологій.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати, основні теоретичні положення і висновки можуть бути використані в процесі подальшого поглибленого дослідження проблеми вдосконалення електронних інструментів виборів, викладачами у навчальному процесі, а також у розробці навчальних програм для підготовки слухачів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 74 найменування. Загальний обсяг роботи становить 63 сторінки, із них 52 сторінки основного тексту. Робота містить 2 додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРІВ ТА ЇХ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ

1.1. Поняття виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності у дослідженнях науковців

Еволюція культури давньогрецького суспільства співпала з таким політичним устроєм як демократія. Здавалось би, двох тисячоліть достатньо для апробації політичного режиму. Однак процес забезпечення, реалізації та можливості здійснення влади народом хвилюють людство і в теперішній час.

«Демократія – це поняття давньоісторичного значення. Класична афінська демократія базувалася на ідеалах повної політичної участі всіх громадян, сильному почутті громади, суверенітеті народу та рівності всіх громадян перед законом» [16, с. 60].

Погоджуючись з думкою вчених, вибори відомі з часів так званої «вічової демократії» та єдиною найдавнішою формою прямого народовладдя. Пройшовши тернистий шлях становлення і розвитку, набули якісно нових юридичних характеристик. Відомо, що вибори на загальнодержавному та місцевому рівні здійснюються у більшості країн світу, за винятком теократичних монархій. З приводу визначення виборів існує розмаїття точок зору, які досліджувалися відомими вченими, такими як:

–М.Корнієнко, який вибори визначає як «акт самоврядування народу...» [24, с. 289];

–В.Погорілко, який вказує на «необхідність інституту виборів для становлення правової держави та розвинутого громадянського суспільства...» [24, с. 289];

–В.Шаповал, який визначає, що «вибори є не тільки формою реалізації ідей представницької демократії і способом формування такого органу, як парламент, та й виступають у ролі однієї з визначальних характеристик природи самого народного представництва...» [24, с. 289];

– В.Кравченко, який вказує на вибори «як спосіб формування органів державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їх посадової особи шляхом голосування уповноважених на те осіб і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих голосів за умов, коли на здобуття кожного мандата мають право балотуватися два і більше кандидатів...» [24, с. 289];

– В.Чиркин, який зазначив, що «найважливіший інструмент легітимності державної влади – це вибори. Вони забезпечують відбір політичної еліти, є однією з визначальних характеристик державного життя, державного режиму...» [24, с. 289].

Як стверджують деякі науковці, додаючи критерії до переліку того, що робить політику демократією - «демократія повинна мати широкі громадянські свободи (свобода вираження поглядів, свобода преси, свобода формування та приєднання до організацій)» [16, с. 61].

А завдяки науковому твердженню С. Хантінгтона, який визнає, що демократія «передбачає існування тих громадянських і політичних свобод говорити, публікувати, збирати та організовувати, які необхідні для політичних дебатів та проведення виборчих кампаній...» [16, с. 61].

Відповідно, для сучасної України вибори – необхідний елемент народовладдя. Держава гарантує свободу волевиявлення громадян шляхом захисту демократичних принципів і норм вітчизняного і міжнародного виборчого правового поля.

Так, згідно ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини встановлено та підкреслено, що : «Воля народу повинна бути основою влади Уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, що мають проводитися згідно із загальним і рівним виборчим правом шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування...» [24, с. 290].

Підкреслюючи важливість ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і

політичні права, де записано: «Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації... і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців...» [24, с. 290].

Отже, поняття «вибори - багатогранне, але в загальному вигляді вибори в Україні можна визначити як передбачену Конституцією та законами форму прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Реалізація громадянами права вибору є однією з найважливіших форм їх участі в управлінні державою. Організація і проведення виборів визначаються виключно законами України (ст. 92 Конституції України)» [1, с. 33-36].

Вибори та виборчий процес вивчають дослідники з позиції державно-управлінських процесів такі, як В. Бакуменко, А. Денисов, Н.Нижник, О. Лазор, П. Надолішній, Ю. Сурмін та І. Шкурат, Г. Атаманчук, І. Фетеску. Маючи на увазі, що вибори чинять дієвий механізм впливу громадськості на ухвалення політичних рішень, які визначають пріоритети державного розвитку тощо. Враховуючи те, що інститут виборів являється підтримкою й розвитком демократії, в Україні вибори інколи були фактором нівелювання демократичного розвитку. Тому на думку науковців, зокрема Л. Кормич, наголошують на «важливості принципу паритетності демократії у виборчому процесі. Для України останній видається особливо важливим, виходячи із її мультикультурності, багатонаціональності, поліконфесійності, політичної суб'єктивності тощо...» [1, с. 33-36].

В основі принципу паритетної демократії міститься «низка таких важливих складових, як паритетність під час формування чи вдосконалення форми держави в процесі інституціоналізації громадянського суспільства, вироблення механізму взаємодії різних його суб'єктів і їх взаємовідносин із державою. Крім

того, ідея паритетності має перетворитись на фундаментальну політичну та соціальну цінність, на якій ґрунтуватиметься суспільна свідомість і яка й буде визначати суспільну поведінку. Виходячи з цього, політологи говорять не просто про принцип паритетності демократії, а про модель паритетної демократії, існування якої має важливий вплив на всі аспекти функціонування держави та суспільства...» [20, с. 227].

Констатуючи той факт, що сьогодні демократія є індикатором цивілізованого розвитку країн. Свідченням цього є закріплення демократичного устрою в конституціях провідних держав Федеративної Республіки Німеччина, Португалії, Іспанії, встановлення спеціальних показників демократії як критерію розвитку країни. Як зазначають Ю.Г. Барабаш та Г.В. Берченко, сьогодні «демократія є ключовою європейською цінністю...» [4, с.16].

Недаремно найчастіше загальноживаний термін демократії порівнює її з «народовладдям». Як зазначає чітко Ф. В. Веніславський: «Принцип народовладдя як універсальна політико-правова ідея сучасного конституціоналізму є невід'ємною складовою системи загально визнаних конституційних цінностей, що у своїй сукупності становлять засади демократичного конституційного ладу України...» [4, с. 18].

Влучними є погляди Ю. Г. Барабаша, який зазначає: «Саме народ розглядається як вихідний суб'єкт конституційного права, носій суверенних прав та всієї влади у державі» [4, с. 18].

Від багатьох чинників, таких як, географічних, соціальних та історичних в окремих державах, залежить вид виборчої системи, порядок проведення референдуму, особливості представництва парламенту можуть відрізнятись та залежать. Тож, маємо справу з універсальною категорією, сутність якої повинна сприйматись свідомістю кожної соціальної одиниці. Варто підкреслити слова О. Ю. Тодики: «Не існує єдиної доктрини народовладдя для всіх часів і народів. Значною мірою вона визначається типом правової системи, але її основу завжди становить концепція влади народу...» [4, с. 19].

В Енциклопедії державного управління зазначається, що «вибори – це

передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя та участі громадян у політичному житті демократичних країн. У процесі виборів здійснюється безпосереднє висунення або обрання певних осіб для виконання громадських функцій шляхом голосування та формування представницьких органів державної влади і місцевого управління (самоврядування). Це один із способів інституювання державної влади, найпоширеніший механізм створення органів та інституцій влади та найбільш ефективно знаряддя тимчасової політичної відповідальності осіб, що виконують публічні функції. Демократичними виборами окрема політична сила здобуває повноваження керування державою групою політичних лідерів шляхом індивідуального голосування на чітко окреслений тимчасовий період» [17, с. 53].

Залишаючись предметом досліджень науковців, поняття виборів як засобу забезпечення прозорості та демократичності має кілька важливих висновків.

Отже, вибори є необхідною складовою демократичного суспільства та дозволяють громадянам впливати на прийняття рішень та обрати представників, які будуть відстоювати їхні інтереси.

Саме демократичні вибори сприяють розвитку політичної культури, активізації громадськості, формуванню громадянського суспільства, політики та законодавства.

1.2. Правові засади регулювання електронних інструментів виборів

Досконале електронне урядування перетворює виборчий процес з традиційного до активного. Враховуючи Е-медіа, зміна гри для місцевих та регіональних політиків, як прийнятої Конгресом Місцевої та регіональної влади Європейського Союзу, визначено, що: «З огляду на те, що спостерігається поглиблення демократії за допомогою електронних медіа, орієнтація на відкриті дані в органах місцевого самоврядування, веб-додатки для виборців та поєднується онлайн- та офлайн-демократія, вважаємо, що

розробка електронних інструментів, включаючи веб-сайти, блоги, форуми, дискусійні групи та соціальні мережі, може допомогти мобілізуватися виборцям та збільшити участь громадян з метою посилення легітимності обраних представників...» [16, с. 84-85].

Погоджуючись з висновками експертів, що виборці матимуть змогу отримати відповідну повну інформацію на різних етапах виборчого процесу. Збільшення доступності та використання величезної кількості портативних пристроїв і смарт-телефонів дасть змогу громадянам переглядати політично релевантну інформацію та налаштовувати взаємодію з політиками у будь-який час і місце.

Також додамо актуальне, а саме ЄСПЛ у справі *Liberal Party, Mrs R. and Mr P. v. United Kingdom* наголосив, що: «Будь-яке виборче законодавство повинно розглядатися у світлі політичної еволюції відповідної держави, оскільки певні риси, які не можуть вважатися прийнятними в контексті однієї системи, можуть бути виправдані в контексті іншої, що, тим не менше, зобов'язує держави дотримуватись основоположного принципу статті 3 - принципу вільного вираження поглядів людей при виборі законодавчого органу...» [16, с. 85].

Отож, вище вказане підкреслює «основний принцип правової сутності електронного голосування – воно має відповідати визначеним, апробованим і схваленим міжнародною спільнотою стандартам, що відображаються у принципах виборчого права як системи базових положень, спільних для правового регулювання не окремих типів виборів, а в цілому усіх політичних виборів...» [16, с. 85].

Нормативно Л. Мітроу визначає, що «правові, експлуатаційні та технічні вимоги залежать один від одного, і вони не можуть бути ізольовані. Правові стандарти більш ніж необхідні для встановлення державної політики цілей, але недостатні для забезпечення реалізації конституційних принципів та чесної виборчої практики: оперативні та технічні стандарти повинні забезпечити повагу до правових стандартів...» [16, с. 99-100].

Правове регулювання електронних інструментів виборів включають такі

важливі елементи:

- Конституційні і законодавчі норми. Конституція та законодавство країни повинні встановлювати основні принципи, права і обов'язки щодо проведення виборів, в тому числі електронних. Наприклад, Конституція може визначати право громадян на участь у виборах, а закони встановлювати порядок проведення електронних виборів.

- Закони про вибори. Закони про вибори повинні точно визначати процедуру проведення виборів, в тому числі використання електронних інструментів. Вони можуть встановлювати вимоги до системи електронного голосування, реєстрації виборців, захисту персональних даних, а також забезпечувати прозорість і недопустимість будь-яких спроб впливу на процес голосування.

- Регуляторні акти. Для деталізації вимог щодо електронних інструментів виборів можуть встановлюватися регуляторні акти, які включають правила і стандарти для реалізації електронних голосувань.

- Механізми контролю і нагляду. Забезпечення прозорості та недопустимість втручання в електронний процес виборів може здійснюватися через інститути нагляду, контролю та регуляторних органів, які мають право перевіряти дотримання вимог щодо електронних інструментів виборів.

- Захист персональних даних і кібербезпека. Є важливим і забезпечення захисту персональних даних виборців, які надаються під час використання електронних інструментів виборів. Механізми захисту даних повинні бути чітко закріплені у певних нормативно-правових актах. Крім того, необхідно забезпечувати безпеку системи електронного голосування, щоб уникнути можливості внесення змін або втручання до результатів голосування.

- Можливість контролю та перевірки: електронні інструменти виборів повинні бути піддаються контролю та перевірки. Процес голосування і підрахунку голосів випробуваними і аудитованими. Технічні засоби та програмне забезпечення, використовуються під час електронного голосування повинні відповідати стандартам і супроводжуватися контрольними і

аудиторськими механізмами.

Загалом, використання електронних інструментів виборів повинно базуватися на законних, прозорих та безпечних принципах, забезпечувати право громадян на вільний вибір та бути ефективним механізмом визначення народної волі.

Науково доведено, що Згідно до Інтерпретативної декларації про стабільність виборчого законодавства Ради з демократичних виборів та Венеціанської комісії Ради Європи реформи виборчого законодавства мають відбуватись завчасно до їх застосування під час виборів та референдумів.

За міжнародними стандартами (зокрема, Венеціанська комісія у своїх звітах) визначено так «електронне голосування не порушує політичних прав людини і може мати місце за умови дотримання загальних конституційних вимог демократії...» [16, с. 103].

Для подальшого правового забезпечення порядку електронного голосування в Україні існує початкова нормативно-правова база, а саме:

- «Закон України № 2155-VIII від 05.10.2017 р. Про електронні довірчі послуги дає можливість запровадити в Україні сучасні електронні методи ідентифікації особи, серед яких Mobile ID...»[16, с. 104].

- «Закон України № 2163-VIII від 05.10.2017 р. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України визначає основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, також повноваження та обов'язки державних органів в цій сфері...»[16, с. 104].

- «Прийнятий 19.12.2019 р. Виборчий кодекс України передбачає активне використання інформаційно-комунікативних технологій у частині реєстрації виборців та уточнення відомостей про виборців у Державному реєстрі виборців...»[16, с. 104].

- «Відповідно до Закону України № 698-V від 23.07.2020 р. Про Державний реєстр виборців Реєстр ведеться в електронній формі; заява щодо включення до Реєстру особи, яка має право голосу, може бути надіслана нею до органу ведення Реєстру в електронній формі за електронним цифровим

підписом...»[16, с. 104].

Пілотне впровадження, щодо дистанційного електронного голосування, застерігає:

Пілотне застосування електронного голосування на місцевих виборах 2020 р. було неможливим на окремих виборчих дільницях через складну і непередбачувану епідеміологічну ситуацію і спровоковані цим карантинні обмеження в рамках динамічного розгортання виборчого процесу.

Разом з цим, ЦВК спростувала ймовірність використання пілотного проекту електронного голосування 2020 року, головними аргументами яких стали: 1) недосконала технічна база, 2) недостатній рівень навичок користування Інтернетом суспільства; 3) використання технічних засобів для автоматичного підрахунку бюлетенів або машин для голосування, засобів ідентифікації виборців на дільницях із запровадження роботи Державного реєстру виборців на онлайн-платформах.

Під час виборів до органів місцевого самоврядування висловили занепокоєння міжнародні експерти, представники громадянського суспільства та інші зацікавлені сторони щодо потенційного пілотного проекту Інтернет-голосування. Перепони для пілотування Інтернет-голосування у найближчій перспективі такі:

1) відсутність необхідної технологічної інфраструктури для проведення якісного пілотного Інтернет-голосування;

2) ймовірність технічних неполадок та кібератак, особливо у період довготривалого військового конфлікту, нещодавніх вилучень особистої інформації громадян з державних реєстрів;

3) система електронного урядування не викликає довіри громадськості, а також невідповідна інфраструктура по всій країні;

4) ненадійна цифрова ідентифікація;

5) рівень довіри недостатній до електронного-голосування виборців та політиків, що може завадити визнання справжніх результатів у процесі Інтернет-голосування;

б) недосконале пілотування матиме негативні наслідки для всіх технологічних ініціатив у сфері електронної демократії в Україні, до яких громадяни можуть взагалі втратити довіру.

Інтернет Асоціація України застерігає «від передчасного впровадження електронного голосування, вважаючи, що проведення онлайн-виборів призведе до втрати конфіденційності через можливі злами, а отже – можливі зламування бази голосів громадян із системи і засобів, за допомогою яких здійснюватиметься голосування, контролю над результатами виборів «третіми» особами, а відтак і повної фальсифікації цих результатів та нівелювання виборчої системи через втрату довіри до неї...» [11, с. 4-5].

Науковці вважають очевидним те, що «занепокоєння щодо безпеки електронних виборів (система електронного голосування не можлива без належного ступеню захисту інформації від атак хакерів) та довіри до них можуть бути головними аргументами, що завадять найближчим часом приступити до пілотних досліджень. Більшість фахівців солідарні щодо того, що наразі ризики впровадження таких технологій є значно більшими за можливі переваги...» [11, с. 4-5].

Актуальний огляд нормативно-правового поля щодо підготовки впровадження електронного голосування.

- «Указом Президента України № 558/2019 одним із пріоритетних завдань забезпечення доступності та зручності електронних послуг для фізичних осіб визначено започаткування механізму тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси шляхом подання виборцем відповідної заяви в електронній формі, можливості запровадження електронного голосування під час виборів, референдуму...» [11, с. 9].

- «У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр. наголошено, що можливість голосувати через Інтернет-мережу підвищить загальну оперативність отримання результатів, полегшить процедуру волевиявлення, дасть можливість скористатися своїм виборчим правом дистанційно і у перспективі дозволить залучити до виборчого процесу більшу

кількість громадян, що покращить репрезентативність та якість виборів. У Концепції розвитку електронної демократії в Україні на 2019-2020 рр. та Плані заходів щодо її реалізації заплановане розроблення проекту Закону Про електронне голосування...» [11, с. 9].

- «До ВР України подані законопроекти: 1) № 3485 від 18.05.2020 р. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства – запропоновано розширення повноважень ЦВК України у частині можливості проведення виборів із застосуванням електронних технологій; 2) № 3612 від 09.06.2020 р. Про народовладдя через всеукраїнський референдум¹⁷– пропонується використовувати новітні технології на етапах ініціювання, організації всеукраїнського референдуму населенням та під час голосування. З цією метою передбачено створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи із забезпечення електронного голосування. 26.01.2021 р. поданий Президентом України Закон був прийнятий ВР України за назвою Про всеукраїнський референдум. Згідно з ним питання електронних процедур у процесі всеукраїнського референдуму здійснюватиметься у порядку, визначеному законом щодо застосування інноваційних технологій з електронного (машинного) голосування...» [11, с. 9].

- «Міністерство цифрової трансформації здійснила важливі кроки: 1) створено робочу групу, яка опрацюватиме майбутній законопроект; 2) напрацьовано першу концепцію законопроекту від депутатів Комітету цифрової трансформації ВР України; 3) спільно з Міжнародною фундацією виборчих систем проведене дослідження доцільності запровадження нових виборчих технологій в Україні; 4) підготовлено концепцію пілотного електронного голосування на закордонних виборчих дільницях; 5) опрацюється проект The Vote, завдяки якому, українці проголосують онлайн на виборах у 2024 р...» [11, с. 9-10].

- «ЦВК України: 1) розробила Стратегічний план на період 2020-2025 рр., який сприятиме створенню умов для запровадження в Україні новітніх виборчих технологій; 2) організовано нагляд за реалізацією проекту

міжнародної технічної допомоги Посилення кібербезпеки і прозорості виборчих процесів в Україні згідно з Планом співпраці між Центральною виборчою комісією та Координатором проектів ОБСЄ в Україні щодо діяльності, пов'язаної з виборами...» [11, с. 9-10].

- «Національним координаційним центром кібербезпеки РНБО України за результатами обговорення питання щодо онлайн-голосування наголошено, що впровадження такої ініціативи потребує ґрунтовного підходу – зацікавленим міністерствам і відомствам запропоновано розробити попереднє технічне завдання, модель потенційних загроз та техніко-економічне обґрунтування впровадження онлайн-голосування у виборчий процес в Україні для подальшого всебічного вивчення та обговорення...» [11, с. 9-10].

1.3. Види електронних інструментів виборів, їх поняття та зміст

Варто відзначити, що існують різновиди інструментів е-демократії, тому є потреба розглянути їх детально для кожного конкретного завдання, виходячи з цілей їх застосування та на різних етапах творення державної політики - «Як складова електронної демократії, е-голосування (англ. e-voting) — є загальним терміном, що об'єднує кілька різних типів голосування, охоплюючи як процес здійснення голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення...» [23, с. 178].

Погоджуючись з науковцями щодо змісту інструментів демократії, а саме: згідно «статті 3 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Високі Договірні Сторони зобов'язуються проводити вільні вибори з розумною періодичністю шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу у виборі законодавчого органу...» [12, с. 2].

Електронні технології голосування включають в себе використання

електронних пристроїв та програмного забезпечення для голосування та обробки результатів. Ці технології надають більш швидкий, зручний та ефективний спосіб збору голосів, порівняно з традиційним паперовим голосуванням.

Основні види електронних технологій голосування включають:

1. Електронні голосувальні машини: Це спеціальні пристрої, які дозволяють громадянам голосувати за допомогою кнопок чи сенсорного екрану. Голоси записуються автоматично та відправляються для обробки.

2. Голосування через Інтернет: Це системи, які дозволяють громадянам голосувати за допомогою комп'ютера, смартфона або іншого пристрою з підключенням до Інтернету. Голоси збираються в електронній формі і підлягають обробці.

3. Мобільне голосування: Це системи, які дозволяють громадянам голосувати за допомогою мобільного телефону або смартфона. Голоси збираються через мобільних операторів і обробляються в електронній формі.

Електронні технології голосування мають свої переваги та недоліки. Серед переваг варто зазначити:

- Швидкість та ефективність: Голоси можуть бути зібрані та оброблені швидше, ніж у випадку з паперовим голосуванням.

- Зручність для виборців: Голосування може відбуватися в будь-якому місці, де є доступ до електронних пристроїв або Інтернету.

- Зменшення помилок: Електронні системи можуть автоматично перевіряти достовірність голосів та уникнути помилок при рахунку.

Однак, електронні технології голосування також мають свої ризики та виклики:

- Безпека: Існує ризик хакерських атак або маніпуляцій з результатами голосування.

- Доступність: Не всі громадяни можуть мати доступ до електронних пристроїв або Інтернету для голосування.

- Прозорість: Важливо забезпечити прозорість та вірогідність процесу

голосування, що може бути складним у випадку електронних систем.

Одним з підходів до вирішення цих проблем є комбінація електронних технологій з традиційним паперовим голосуванням, що дозволяє забезпечити баланс між зручністю та безпекою.

Нормотворчі ініціативи акцентують увагу на тому, що «традиційна виборча система в Україні є надто витратною та потребує участі великої кількості людей у підготовці, організації проведення виборів та формуванні вхідної інформації на стадії підрахунку голосів, що призводить до витрачання значних коштів з державного бюджету України, можливості спотворення вхідної інформації для підрахунку голосів та чималих витрат часу...» [12, с. 4].

Підкреслимо, що Європейська комісія за демократію через право відома як Венеціанська комісія – «є дорадчим органом Ради Європи з конституційних питань. Її роль полягає в тому, щоб надавати юридичні консультації своїм державам-членам і, зокрема, «допомагати державам, які бажають привести свої правові та інституційні структури у відповідність з європейськими стандартами та міжнародним досвідом у сфері демократії, прав людини та правління закону...» [12, с. 5].

Доповіді Венеціанської комісії присвячені невідповідностям віддаленого голосування стандартам Ради Європи. Дані доповіді містять попередження «про необхідність вжиття додаткових заходів для мінімізації ризиків фальсифікацій та визначено 5 принципів, що відображають засади європейської демократії та однаково придатні як для виборчих кампаній, так і для референдумів: 1. Універсальне право голосу: всі люди мають право голосу. 2. Рівні права голосу: кожен виборець має рівну кількість голосів. 3. Свобода права голосу. 4. Таємність права голосу. 5. Пряме право голосу...» [23, с. 177-178].

З огляду Венеціанської комісії, «електронне голосування може використовуватися лише за умови, якщо: система є безпечною/захищеною і надійною; система є прозорою, тобто надає можливість перевірки щодо її функціонування; виборці мають нагоду отримати підтвердження свого вибору

і виправити його у разі допущення помилки; для полегшення перерахунку голосів у разі конфліктної ситуації передбачається процедура роздрукування голосів...» [23, с. 178-179].

Рада Європи являється єдиною організацією, яка регулює та становить міжурядові стандарти у сфері електронного голосування.

«Комітет міністрів РЄ створив Спеціальний комітет експертів з правових, операційних та технічних стандартів електронного голосування (CANVE), який складається з призначених урядом представників Держав-членів та організацій, котрі мають безпосередній досвід або спеціальні знання з е-голосування...» [23, с. 178].

Існує кілька основних типів інструментів електронних виборів, які можуть використовуватися для проведення виборчого процесу:

1. Електронне голосування: Цей тип інструментів передбачає голосування громадян завдяки електронним пристроям, таких як комп'ютери, планшети або електронні системи інтернету. Голоси виборців можуть бути реєстровані та оброблені з використанням спеціального програмного забезпечення.

2. Електронна реєстрація виборців: Цей вид інструментів дозволяє громадянам зареєструватися для голосування за допомогою електронних пристроїв або інтернету, замість традиційного офлайн реєстраційного процесу.

3. Електронний підрахунок голосів: Цей тип інструментів використовується для швидкого і точного підрахунку голосів після закінчення голосування. Голоси можуть бути реєстровані та оброблені за допомогою спеціального програмного забезпечення або електронних систем.

4. Електронні системи безпеки: Цей тип інструментів відповідає за захист електронного виборчого процесу від несанкціонованого доступу, впливу або втручання. Включає заходи кібербезпеки, такі як шифрування даних, аутентифікація ідентичності, контроль доступу та інші заходи безпеки.

5. Електронні системи аудиту: Ці інструменти використовуються для перевірки й аудиту електронного виборчого процесу з метою забезпечення прозорості та недвозначності результатів.

Усі країни використовують різні комбінації таких інструментів, в залежності від своїх законодавчих вимог, технічних можливостей, культурних особливостей та рівня розвитку інформаційних технологій.

Одним з найголовніших механізмів е-демократії являється е-голосування

Е-вибори – процес, де застосовуються електронні засоби та технології, такі як:

- агітація: Інтернет, соціальні мережі та мобільні додатки дозволяють кандидатам та їх командам ефективно спілкуватися з виборцями. Вони можуть розміщувати свої передвиборні програми, привертати увагу до своїх позицій, надавати новини та оновлювати своїх підписників щодо подій кампанії.

- опитування: Електронні інструменти дозволяють збирати думки і реакції виборців шляхом проведення опитувань онлайн. Це може бути корисно для кандидатів та їх команд для визначення пріоритетів, отримання зворотного зв'язку щодо конкретних питань або оцінки рівня задоволеності виборців.

- голосування: Розвиток електронного голосування дозволяє виборцям голосувати зручно та безпечно без потреби фізично відвідувати дільницю голосування. Такі системи можуть допомогти підвищити явку виборців, забезпечити безпеку голосування та зменшити кількість помилок при підрахунку голосів.

- подача заявок та процесуальні по-кроки: Електронні інструменти дозволяють створити ефективну систему подання заявок на участь у виборах, розгляду скарг та вирішенню інших процесуальних питань. Це може спростити процес для кандидатів та виборців, забезпечити швидкий доступ до інформації та зменшити ризик помилок чи непорозумінь.

- підрахунок голосів та оголошення результатів: Електронні системи можуть значно прискорити процес підрахунку голосів та оголошення результатів. Завдяки цьому електорат швидше дізнається про результати і може вжити відповідних заходів у разі спірних питань.

- «Годі виходити із широкого розуміння е-виборів, наші сучасні виборчі кампанії вже можна вважати до певної міри електронними. Адже вже звичними

стали е-агітація, е-опитування, певні електронні технології застосовуються у процесі підрахунку голосів та оприлюднення результатів голосування...» [23, с. 15].

Дж. Фенг наголошує на тому, що «електронне урядування як шлях для урядів використовувати найбільш інноваційні, інформаційні та комунікаційні технології, зокрема веб-додатки в мережі інтернет, щоб забезпечити громадянам і підприємствам більш зручний доступ до державної інформації та послуг з метою підвищення якості послуг та надання більш широких можливостей для участі в демократичних інституціях і процесах...» [23, с. 16].

Дослідники з'ясували, що задля ефективного запровадження електронного голосування необхідно визначити показник політичної стабільності у країні, типи виборчих систем, погляди громадян стосовно процедури виборів, визначення виборчого законодавства. Важливим є також, проведення аналізу виборчих реєстрів, інформаційно-комунікаційної та технічної інфраструктури, наявність та навички інших інструментів електронної участі (форуми, консультації, петиції).

Технічний бік проблемної ланки у ланцюжку е-виборів є е-голосування виглядає так. Отже, «для голосування через Інтернет необхідні ідентифікація виборця, чіткий моніторинг ходу волевиявлення, захищеність протоколів. Але це лише незначна частина процесу. Е-голосування має як низку переваг, так і значну кількість загроз. Окрім технічних питань є, і значно більше, загальнодемократичних аспектів, пов'язаних із впливом е-виборів та е-голосування на демократичні процеси...» [9].

З огляду експертів, в Україні «здійснена певна технічна підготовка до запровадження електронного голосування: запроваджено сучасні електронні методи ідентифікації особи, серед яких внутрішні паспорти у вигляді ID-карток та біометричні закордонні паспорти громадян України, Mobile ID3 , Bank ID, які в перспективі можуть використовуватися для ідентифікації виборця під час електронного голосування» [31]; «громадяни України мають можливість отримати електронний цифровий підпис (ЕЦП), яким у майбутньому можна

буде скористатися при підтвердженні вибору (поданні голосу) під час електронного голосування»; через спеціальний сервіс на сайті Державного реєстру виборців громадяни України мають змогу перевірити свою присутність у виборчих списках» [31]; «впроваджено мобільний додаток та вебпортал Дія – сервіси, за допомогою яких реалізується ідея Держави в смартфоні, одним з етапів якої у віддаленому майбутньому може стати електронне голосування» [31].

Висновки до розділу 1

Визначено, що вибори є важливим засобом демократії. Це означає, що кожен громадянин має право обирати та бути обраним. Вибори дають можливість народу впливати на владу та приймати рішення, які відображають їх потреби та інтереси. Вільні та чесні вибори є важливим інструментом, який дозволяє народу відтворювати та змінювати політичне лідерство та державні інституції.

Виявлено, що правове регулювання електронних інструментів виборів в Україні є необхідним і важливим етапом розвитку демократичних процесів у країні. Саме у правовому полі можна регулювати електронні інструменти виборів, які виступають гарантом прозорості, чесності та незалежності виборчого процесу.

З'ясовано, що застосування електронних інструментів виборів дозволяє забезпечити швидкість обробки інформації, зменшити можливість підробки та зловживань, захист персональних даних виборців та конфіденційність виборчого процесу.

Доведено, що врахування міжнародних стандартів та кращі практики у регулюванні електронних інструментів виборів забезпечать демократичність та законність виборчого процесу.

Отже, зміст електронних інструментів виборів включає електронну систему голосування, електронну реєстрацію виборців, електронний підрахунок

голосів та онлайн-платформи для інформування виборців. Ці інструменти сприяють ефективності, точності та прозорості виборчих процесів, а також залученню більшої кількості громадян до активної участі у виборах.

Визначивши поняття та зміст видів електронних інструментів виборів, можна зробити наступні висновки, що кожен вид інструменту має свої особливості та може бути використаний в різних етапах виборчого процесу.

Безперечним є також те, що електронні інструменти виборів можуть покращити демократичність, ефективність та надійність виборчого процесу, але важливо враховувати всі потенційні ризики та забезпечити належну безпеку та якість систем.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЯК ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ТА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРІВ

2.1. Сучасні електронні методи ідентифікації особи виборця: державний реєстр виборців, електронний цифровий підпис, додаток «Дія»

Сфера, де застосовуються інформаційні технології нині постійно розширюється, в тому числі у період організації виборчого процесу, де вони використовуються на усіх етапах і стадіях – «розвиток ІТ-технологій наблизив доступність використання комп'ютерної техніки для переважної більшості виборців на побутовому рівні. У зв'язку із цим, крім особистого звернення виборця до органу ведення Реєстру щодо свого включення до Реєстру, зміни своїх персональних даних, отримання на запит інформації з Реєстру, передбачено можливість надсилання відповідних заяв та запитів в електронній формі з використанням цифрового підпису та мережі Інтернет...» [7, с. 35].

- «Державний реєстр виборців — це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для зберігання, обробки даних, які містять передбачені законодавством відомості, та користування ними, створена

для забезпечення державного обліку громадян України, які мають право голосу відповідно до статті 70 Конституції України...»[7, с. 25].

До органів Державного реєстру виборців належать: розпорядник реєстру; регіональні органи адміністрування реєстру; органи ведення реєстру (додаток А).

Додаючи до вище зазначеного з 1 липня 2020 року у Законі України «Про Державний реєстр виборців із переліку органів реєстру буде вилучено регіональні органи адміністрування Державного реєстру виборців — Центральна виборча комісія за Законом України Про Центральну виборчу комісію» зможе утворювати регіональні та територіальні представництва ЦВК як юридичні особи публічного права або структурні підрозділи Секретаріату ЦВК. Територіальні представництва також здійснюватимуть повноваження органу Державного реєстру виборців. Проте визначення у часі утворення таких регіональних та територіальних представництв комісії залежить від рішення Центральної виборчої комісії про початок роботи таких представництв...» [7, с. 25].

Відповідно до статті 5 Закону України «Про державний реєстр виборців — до ДРВ заносяться та в базі даних реєстру зберігаються встановлені цим законом відомості про виборця (персональні дані) таких різновидів: 1) ідентифікаційні персональні дані виборця; 2) персональні дані, які визначають місце та умови голосування виборця; 3) службові персональні дані...» [7, с. 25].

Державний реєстр виборців України - це централізована інформаційна база даних про всіх громадян України, які мають право голосу на виборах.

У реєстрі зберігається основна інформація про кожного виборця, така як: дата народження, прізвище, ім'я, по батькові, стать, адреса проживання, номер паспорта та інші дані. Також, в реєстрі вказується інформація про виборчий округ, до якого належить виборець, і про те, чи знаходиться він на місцевому виборчому списку.

Державний реєстр виборців України є важливою складовою виборчої

системи країни. З його допомогою здійснюється перевірка виборців на право голосу на виборах, формування виборчих списків та забезпечення проведення виборчих процесів.

Загальний доступ до Державного реєстру виборців України мають відповідні органи влади та державні установи, які залучені до проведення виборів. Також, кожен громадянин має право перевірити свої дані в реєстрі та внести необхідні зміни, якщо це потрібно – «Ведення реєстру передбачає організаційно-правову підготовку та виконання (в режимі записування уповноваженими працівниками відповідного органу ведення ДРВ на виконання наказу керівника органу ведення реєстру з передбачених законом підстав) таких дій: 1) внесення запису про виборця до бази даних ДРВ; 2) внесення змін до персональних даних ДРВ; 3) знищення запису ДРВ. Документи щодо внесення запису про виборця до бази даних реєстру, про внесення змін до персональних даних реєстру та про знищення запису реєстру можуть бути подані до відповідного органу ведення Державного реєстру виборців у порядку: 1) періодичного поновлення персональних даних реєстру; 2) уточнення персональних даних реєстру; 3) звернення особи за власною ініціативою...» [5, с. 32].

Визначено, що «періодичне поновлення бази даних ДРВ здійснюється органами ведення реєстру. Суб'єктами, які щомісячно до 5 числа наступного місяця подають відомості до органів ведення ДРВ Центральній виборчій комісії, є: 1) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері громадянства відділу державної реєстрації актів цивільного стану; 2) військова частина (формування); 3) районний (районний у місті, міський, міськрайонний) суд; 4) установа виконання покарань; 5) центр обліку, який відповідно до закону веде облік бездомних осіб, або соціальна служба, у складі якої утворено структурний підрозділ для ведення обліку бездомних осіб; 6) закордонна дипломатична установа України; 7) міністерство оборони України; 8) районний (районний у місті, міський) орган охорони здоров'я; 9) установа соціального захисту; 10) сільський, селищний, міський голова; 11)

орган реєстрації. Вбачається, що відновлення роботи органів Державного реєстру виборців після деокупації частин Донецької та Луганської областей повинно відбуватися в режимі первинного наповнення відповідних відомостей через підготовку — напрацювання і внесення до Верховної Ради України законопроектів про особливості первинного наповнення Державного реєстру виборців даними виборців з окремих районів Донецької та Луганської областей...» [5, с. 33].

У зв'язку з цим видається завчасно можна стверджувати — «про наявність реальних передумов для призначення парламентом чергових місцевих виборів 25 жовтня 2020 року в окремих районах Донецької і Луганської областей та належної їх організації й проведення відповідно до законів України з дотриманням конституційних принципів, зокрема, принципу загального виборчого права...» [5, с. 33].

Визначенням електронного цифрового підпису (ЕЦП) можна вважати криптографічний інструмент, який дозволяє підтверджувати автентичність та цілісність електронних документів або повідомлень. Його гарантія полягає у тому, що документ або повідомлення не були змінені після створення підпису, а також вказує на особу, що його підписала.

ЕЦП створюється завдяки криптографічним алгоритмам і базується на використанні публічного та приватного ключів. Кожен користувач має свій приватний ключ, який залишається в секреті, та публічний ключ, яким він може ділитися з іншими користувачами.

Процес підписання документа або повідомлення здійснюється у такому порядку:

1. Документ або повідомлення хешується (перетворюється у короткий унікальний код).
2. Хеш шифрується приватним ключем користувача, що підписує.
3. Отриманий підпис прикріплюється до документа або повідомлення.

Інші користувачі можуть перевірити ЕЦП, виконавши наступні дії:

1. Хеш документа або повідомлення обчислюється і порівнюється з

розшифрованим підписом.

2. Публічний ключ автора підпису використовується для розшифрування підпису.

3. Отриманий хеш порівнюється з обчисленим.

Якщо хеші співпадають, то підпис вважається дійсним і підтверджує автентичність та цілісність документа або повідомлення.

ЕЦП застосовується в різних сферах, наприклад, в електронному документообігу, електронній комерції, електронному голосуванні та багатьох інших, де важлива безпека та автентичність електронних даних.

Електронний цифровий підпис прирівнюється до власноручного підпису або печатки.

Послуга ЕЦП дозволяє підписувати електронні документи, користуватися електронними послугами, реєструватися на державних порталах, а документи, підписані ЕЦП, мають однакову юридичну силу, що і звичайні — «Станом на середину 2018 року близько 9 мільйонів фізичних осіб та представників юридичних осіб та вже мають ЕЦП, серед них третина – фізичні особи, фізичні особи-підприємці та самозайняті особи. Отримати послуги ЕЦП фізична або юридична особа може в одному з Акредитованих центрів сертифікації ключів (АЦСК), повний перелік яких наведено в Електронному реєстрі суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з ЕЦП...» [33].

— «Захист прав споживачів послуг електронного цифрового підпису, а також механізм реалізації захисту цих прав регулюються Законом України Про електронні довірчі послуги та Законом України Про захист прав споживачів...» [15].

— «Відносини, пов'язані з наданням електронних довірчих послуг та електронною ідентифікацією, регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України, законами України Про інформацію, комунікаційних системах, Про електронні документи та електронний документообіг, Про захист персональних даних, цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами...» [34].

Закон про електронні довірчі послуги, зокрема, запровадив захищений варіант ключа - поняття «Кваліфікований електронний підпис» (КЕП) – «на етапі набуття чинності законом «Про довірчі електронні послуги» нормативно було встановлено, що всі сертифікати (документ, виданий центром сертифікації ключів, який засвідчує чинність і належність ключа підписувачу), випущені після 7 листопада 2018 року, прирівнюються до кваліфікованих, тому вони лишаються кваліфікованими і на сьогодні. Заміна сертифікатів має відбуватися планово, в залежності від закінчення їхнього строку дії...» [34].

Тож електронні підписи можуть бути файловим ключем та ключем на захищеному носії – «Закон Про електронні довірчі послуги з 7 листопада 2020 року зазначає, що зберігати КЕП на захищених носіях особистих ключів (токенах) повинні: представники органів державної влади; представники органів місцевого самоврядування; працівники державних установ, підприємств, організацій; нотаріуси; державні реєстратори та суб'єкти, що виконують їхні обов'язки згідно з уповноваженням держави...» [34].

Кваліфікаційний електронний підпис (КЕП) - це електронна форма підпису, яка має особливі властивості, що підтверджують впевненість в її автентичності, цілісності та незмінності. Він створюється за допомогою кваліфікованого сертифіката, виданого відповідним кваліфікованим постачальником кваліфікованого електронного підпису (КПКЕП).

КЕП використовується в електронних документах і має ту ж юридичну силу, що і звичайний паперовий підпис. Він дозволяє проявляти волю особи, підписуючи документи, та забезпечує їх автентичність та цілісність.

КЕП може бути використаний для різних цілей, таких як підписання електронних договорів, документів, заяв, рішень та будь-яких інших електронних документів. Для отримання кваліфікованого електронного підпису потрібно звернутися до авторитетного постачальника КПКЕП та пройти перевірку особистих даних.

Застосування КЕП спрощує процеси бізнесу та зберігає велику кількість часу та ресурсів, оскільки дозволяє здійснювати підписання електронної

документації в онлайн-режимі, без потреби присутності фізичних осіб.

Оскільки КЕП має юридичну силу, його використання регулюється законодавством кожної країни. Україна, наприклад, має Закон «Про електронний цифровий підпис» та ряд інших нормативних актів, які визначають правила використання та визнання КЕП.

В умовах швидко зростаючого електронного бізнесу КЕП стає все більш необхідним і поширеним інструментом, що дозволяє забезпечувати впевненість та довіру в електронних процесах.

Отже, кваліфікований електронний підпис досить ефективно рішення для всіх, хто підтримує новітні технології та веде успішний бізнес. Документи, підписані КЕП передаються до місця призначення за лічені секунди. Учасники електронного документообігу отримують абсолютно рівні можливості незалежно від їх фізичного розташування.

Серед доробків сучасності, не останнє місце посідає Єдиний Портал послуг онлайн – Дія. Завдяки цьому унікальному профілю виборця ДІЯ можна віднайти усю інформацію про виборця, оперативно перевірити себе у списку виборців та дізнатися про виборчу дільницю, відшукати необхідну інформацію щодо виборів, за умови, якщо запрошення на вибори загубилося.

Запровадження електронного порталу «Дія надає можливість українським громадянам отримати доступ до різноманітних електронних сервісів та інформації через цей портал. Портал Дія був розроблений для полегшення комунікації між урядовими органами та громадянами, своєрідного цифрового центру надання послуг. Його основна мета - забезпечити швидкий та зручний доступ до різних послуг без необхідності відвідування офісів та стояння у чергах. На порталі Дія громадяни можуть отримати доступ до таких сервісів, як: 1. Електронний кабінет громадянина: це особистий простір кожного громадянина, де він може зареєструвати свій профіль, переглянути та оновити свої персональні дані, отримувати повідомлення від уряду, звертатися за підтримкою тощо. 2. Електронний уряд: через портал Дія можна звернутися до урядових органів з питань надання адміністративних послуг, отримати

електронні дозволи та сертифікати, подати звернення або заяву тощо. 3. Електронна медицина: портал надає можливість запису до лікаря через інтернет, ведення електронної медичної картки, отримання рецептів та медичних послуг, моніторингу стану здоров'я тощо. 4. Електронна освіта: портал надає можливість навчання онлайн, взаємодії з викладачами та студентами, доступу до навчальних матеріалів тощо...» [25].

Завдяки запровадженню електронного порталу «Дія сприяє вдосконаленню електронного урядування в Україні, забезпечує більш швидкий та зручний доступ до послуг та інформації для громадян. Портал Дія призначений для реалізації права кожного на доступ до електронних послуг та інформації про адміністративні та інші публічні послуги, звернення до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, зокрема й відповідно до Закону України Про звернення громадян, отримання інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання послуг, а також для проведення моніторингу та оцінки якості послуг - Відповідно до завдань Портал Дія має такі функціональні можливості: 1) електронна ідентифікація та автентифікація користувачів, зокрема з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, електронних підписів та печаток, що базуються на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису/печатки, та/або інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу; 2) забезпечення віддаленої ідентифікації фізичних осіб (без їх особистої присутності) за допомогою мобільного додатка Порталу Дія з метою безоплатного надання кваліфікованих електронних довірчих послуг, пов'язаних із використанням віддаленого кваліфікованого електронного підпису Дія; 3) електронна ідентифікація та автентифікація користувачів із використанням механізмів, передбачених для безконтактних електронних носіїв, імплантованих до паспорта громадянина України, паспорта громадянина України для виїзду за кордон, посвідки на постійне проживання чи посвідки на тимчасове проживання відповідно до рекомендацій Міжнародної організації

цивільної авіації; 4) забезпечення функціонування інформаційних (автоматизованих) систем, інформаційно-комунікаційних систем, реєстрів, баз даних; 5) застосування інтерфейсів, адаптованих для осіб з інвалідністю, зокрема для осіб із порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку, а також із різними комбінаціями порушень; 6) користування Порталом Дія через комп'ютер, а також за допомогою електронного пристрою, критерії якого підтримують використання мобільного додатка Порталу Дія; 7) завантаження, заповнення та подання заяв (звернень, запитів) та інших документів засобами Порталу Дія з використанням електронних підписів та печаток, що базуються на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису/печатки, та/або інших засобів ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу заявника: до органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ або організацій, що належать до сфери їх управління; до виконавців житлово-комунальних послуг з питань надання ними зазначених послуг, зокрема із встановлення, обслуговування, заміни та перевірки вузлів обліку; 8) автоматичне заповнення форм (полів) документів, які створюються засобами Порталу Дія, відомостями, отриманими в порядку електронної інформаційної взаємодії з національних електронних інформаційних ресурсів, інших інформаційно-комунікаційних систем; 9) автоматична перевірка повноти заповнення форм (полів) документів, які створюються засобами Порталу Дія, а також у разі, коли законодавством визначені відповідні алгоритми автоматичної перевірки, достовірності наданих у таких документах відомостей; 10) забезпечення віддаленої ідентифікації фізичних осіб (без їх особистої присутності) із використанням віддаленого кваліфікованого електронного підпису під час передачі засобами Порталу Дія до інших інформаційно-комунікаційних систем, зокрема з використанням мобільного додатка Порталу Дія, за бажанням особи електронної копії електронного відображення інформації, що міститься в документах; 11) забезпечення накладення віддаленого кваліфікованого електронного підпису Дія особи та кваліфікованої

електронної печатки технічного адміністратора Порталу Дія з відповідною кваліфікованою електронною позначкою часу на електронну копію електронного відображення інформації, що міститься в документах; 12) відображення інформації щодо переданих електронних копій (відомостей, даних) електронного відображення інформації, що міститься в документах, а саме ідентифікатора запиту, інформації про отримувача запиту, дати запиту та виду документа, що запитувався; 13) здійснення процедури розпізнавання обличчя особи шляхом порівняння фотозображення особи, створеного нею засобами Порталу Дія, із відцифрованим образом обличчя відповідної особи, переданим з Єдиного державного демографічного реєстру засобами єдиної інформаційної системи МВС до мобільного додатка Порталу Дія під час проходження електронної ідентифікації та автентифікації для формування електронних відображень інформації, що міститься в документах...» [25].

Очевидно, що «опитування у Дії має правовий статус, ближчий до статусу електронних петицій. Але у випадку останніх принаймні є чітко визначена процедура: петиція, котра набрала потрібну кількість голосів, потребує офіційної реакції влади. А що з опитуванням в Дії? Якщо розглядати це голосування, як форму звернення громадян до влади, то до кого саме це звернення спрямоване - демократія основана на принципі довіряй, але перевіряй. Зворотний зв'язок між владою і громадянами — це дуже важливий механізм, який убезпечує нас від диктатури. І саме тому він має бути регламентований і захищений від фальшування на всіх етапах. Він має передбачати процедуру перевірки результатів. Якщо такої процедури немає в принципі або її існування — це питання віри конкретної особи, то це вже саме по собі можна вважати ознакою шахрайства - Сьогодні в Україні наявні всі можливі інструменти здійснення зворотного зв'язку від петицій і особистих звернень громадян до виборів і соціологічних опитувань. Тому впровадження ще й опитувань у Дії виглядає цілком надлишковим. А з урахуванням наведених вище зауважень до реалізації цих опитувань, ще й відверто небезпечним...» [17].

2.2. Електронні петиції як засіб забезпечення прозорості та демократичності виборів

Електронні петиції являються важливою складовою електронної демократії – це засоби для покращеного доступу громадян до влади та їх органів, до діалогу з чиновниками та обраними політиками. Дана форма характеризується високим рівнем інституціоналізації та процедурної зрілості у порівнянні з іншими елементами електронної участі. Зазначене зумовлено тим, що вона є похідною від класичної петиціарної та має переваги.

За ранньої епохи, коли громадяни накладали підпис на петицію на вулиці або виражали свою підтримку для певного осередку, вони не здогадувались, скільки інших підтримують цю справу - «Електронний спосіб допомагає як найшвидше слідкувати за тим, хто ділиться інформацією, переглянути або обговорити проблему, перевірити, чи оновлювалися відомості та те, наскільки близька кампанія до досягнення мети. Крім того, електронні петиції, з одного боку, дозволяють владі швидко отримувати інформацію про соціально гострі питання та їх вирішення без перетворення на критичну напруженість, а з іншого боку, забезпечують громадянам комфортний, але економічно ефективний спосіб вираження власної волі. Електронні петиції дозволяють громадянам відчувати: це вони є джерелом влади, щоб усвідомити, як вони беруть участь у формуванні державної політики та відповідальність за неї...» [16, с. 110].

Електронні петиції розрізняють як формальні та неформальні типи. До формальних електронних петицій відносяться інституціоналізовані та принаймні до певною мірою законодавчо кодифіковані системи електронних петицій, якими користуються державні установи. Неофіційні електронні петиції - системами, які створені та керовані неурядовими, приватними організаціями.

Звертаючи увагу на статтю 231 Закону України «Про звернення громадян

визначає загальні положення про сутність електронної петиції, порядок її подання та розгляду. Так, відповідні органи державної влади, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання під час збору підписів на підтримку електронної петиції зобов'язані забезпечити серед іншого і електронну реєстрацію громадян для підписання петиції; недопущення автоматичного введення інформації, у тому числі підписання електронної петиції, без участі громадянина; фіксацію дати і часу оприлюднення електронної петиції та підписання її громадянином. Вказаний акт тільки в загальному встановлює основні принципи ідентифікації. Сутність підзаконного нормативного акта, який дещо ширше тлумачить цю дію, полягає в наступному. Постановою Кабінету Міністрів України від 22.07.2016 № 457 затверджено Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Кабінету Міністрів України. Там не міститься інформації про ідентифікацію підписантів, виключно розширено ведеться мова про ініціатора петиції. Зокрема, громадянин, який бажає представити свою позицію щодо петиції, заповнює спеціальну форму, яка розміщена на Урядовому порталі або веб-сайті громадського об'єднання. Громадянин, який бажає представити свою позицію щодо петиції, повинен ідентифікуватися на Урядовому порталі або веб-сайті громадського об'єднання за допомогою засобів електронної ідентифікації, що підпадають під схему електронної ідентифікації, затверджену Кабінетом Міністрів України...» [16, с. 154].

Отже, Електронні петиції відіграють важливу роль у забезпеченні прозорості та демократичності урядових процесів. Вони надають можливість громадянам активно впливати на прийняття рішень та висловлювати свою думку щодо різних питань.

Основні переваги електронних петицій полягають у наступному:

1. Простота та доступність: електронні петиції можна підписати онлайн з будь-якого місця з використанням інтернету. Це скорочує втрату часу та зусиль для громадян і сприяє більшій участі.

2. Прозорість: інформація про всі петиції, включаючи їх текст, кількість

підписів та статус розгляду, доступна для всіх громадян. Це забезпечує прозорість урядових процесів та підвищує довіру до влади.

3. Масовість: за допомогою електронних петицій можуть брати участь тисячі громадян, що дає їм значно більше впливу на прийняття рішень. Колективна думка може мати більше шансів бути почутою.

4. Швидкість розгляду: електронні петиції дозволяють швидко збирати підписи та передавати їх до відповідних органів уряду для розгляду. Це дозволяє вчасно реагувати на актуальні проблеми та змінювати рішення.

5. Доступність для уряду: електронні петиції значно полегшують роботу уряду у зборі та аналізі інформації про громадську думку. Це допомагає урядовим органам краще розуміти потреби громадян та приймати обґрунтовані рішення.

Важливо зазначити, що електронні петиції не повинні бути єдиним інструментом забезпечення прозорості та демократичності. Система електронних петицій повинна бути добре організована, забезпечувати конфіденційність даних та необхідну правову підтримку. Крім того, вирішення петиційних проблем потребує розгляду та обґрунтованого відповіді від уряду.

В загальному, електронні петиції допомагають створити механізм взаємодії між громадянами та урядом, що сприяє прозорості та демократичності при прийнятті важливих рішень. Вони є важливим інструментом активного громадянства та можуть змінити співвідношення сил між владою та громадянами.

2.3. Громадські бюджети участі як засіб фінансування виборів

Бюджет участі (БУ) для України став новим явищем у демократичній практиці, тож «під час проведення процесу партиципаторного бюджетування виникає ряд непорозумінь між населенням та органами влади. Численні наукові праці, присвячені формуванню теоретико-концептуальних, науково-

методичних засад та практичних механізмів реалізації партиципаторних бюджетів на підставі оцінки коротко- і довгострокових наслідків їх функціонування Проблематику БУ досліджує велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців, серед яких: Ш. Бланкарт, Х. Гілман, І. Кабаннес, Р. Масгрейв, Дж. Стігліц, Г. Л. Тенасе, А. Бояр, О. Волохов, О. Дем'янчук, О. Кириленко, О. Крилова, В. Писаренко та ін. Набутий науковий доробок стосується передусім формування теоретичних засад функціонування процесу партиципаторного бюджетування, вирішення питань організації процесу БУ, створення системи ефективної взаємодії громади та органів місцевої влади у бюджетному процесі, обґрунтування підходів до оцінювання наслідків впровадження партиципаторного бюджету...» [21].

Бюджет участі як соціальний та політичний рух ХХІ століття, «сприяє вирішенню актуальних проблем управління сучасними муніципалітетами у країнах із різним політичним устроєм та структурою доходів, а також запобігає появі нових проблем, таких як соціальне розшарування, громадянська байдужість та падіння рівня довіри до органів влади БУ – це інструмент, який передбачає найвищий рівень участі громадян у прийнятті рішень щодо цільового використання частини коштів з місцевого бюджету. При цьому партиципаторний бюджет може бути реалізований на різних адміністративних рівнях: регіону, муніципалітету, міста, району, мікрорайону, організації, школи тощо...» [21].

В українській історії громадський бюджет бере початок у 2015 р., механізмом став своєрідний поштовх «добра угода» між місцевими органами влади та громадськістю, а шансом для налагодження діалогу – «зазначимо, що за підтримки Європейського Союзу та Центральноєвропейської ініціативи протягом 2014 р. для українських громад у межах проекту Фондації ПАУСІ «Бюджети за завданнями» відбулися перші презентації польської практики формування бюджетів за безпосередньої участі мешканців. Упродовж 2015–2016 рр. за сприяння Польсько-Канадської програми підтримки демократії в рамках проектів Фондації ПАУСІ перші українські міста розпочали повноцінне

впровадження громадського бюджету, після чого географія таких міст почала стрімко зростати...» [8].

У такий спосіб формування бюджету громадяни можуть проявити ініціативу щодо проєкту, який для них актуальний, та підтримати його. Проєкти - переможці долучаються до бюджетного фінансування. На протязі тридцяти років у розвитку громад численних країн світу громадський бюджет став інструментом, який дозволяє ефективно вирішувати проблеми та забезпечувати потреби всього населення, що позитивно сприяє взаємовідносинам влади і громади на місцевому рівні.

Досліджуючи громадський бюджет, наголосимо на його демократичному обговоренні – «Інакше кажучи, завдяки громадському бюджету громадяни наділяються правом ухвалювати рішення щодо напрямів витрат частини публічних ресурсів. Як відомо, громадський бюджет є інструментом соціальної свідомості та відповідальності реалізуючи засади прямої демократії у формі громадського бюджету, громада має можливість реально впливати на розподіл місцевого фінансування, мешканці міст стають активними суб'єктами регулювання суспільних відносин. Формування громадського бюджету є формою реалізації ст. 140 Конституції України, де зазначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України...» [8].

Водночас необхідно регулярно «дотримуватися принципів і засад громадського бюджету, серед яких такі: загальнодоступність, прозорість, відкритість, обов'язкова результативність, стратегічність...» [8].

- «Зазначимо, що за ст. 28 Бюджетного кодексу України повноваженнями щодо реалізації принципів публічності, прозорості й підзвітності бюджетного процесу наділено Міністерство фінансів України, Державну казначейську службу України й інших учасників бюджетного процесу з визначенням, які документи та в який термін мають оприлюднюватися або ж проходити

процедуру публічного представлення...» [8].

Важливо наголосити на тому, що - «використання громадського бюджету має наслідком ефективний поділ публічних ресурсів, здійснення більшої кількості публічних послуг, прозорість і відкритість діяльності органів державної влади, а також активнішу участь громадян у громадському житті. Саме тому в умовах сьогодення системою «Громадський проєкт» активно користуються такі міста, як Київ, Дніпро, Львів, Тернопіль, Хмельницький, Суми, Кривий Ріг, Чернігів, Рівне, Житомир, ще чотири десятки інших міст, включно з невеликими населеними пунктами...» [8].

Громадські бюджети участі можуть бути використані як один із засобів фінансування виборів. Це є формою прямої демократії, в якій місцеві жителі мають можливість самостійно вирішувати, які проєкти або заходи потрібно фінансувати з публічних коштів.

У контексті виборів, громадські бюджети можуть бути використані з метою залучення додаткового фінансування на проведення виборчої кампанії. Кандидати або партії можуть пропонувати мешканцям певні проєкти або ідеї, які будуть фінансовані з цих бюджетів. Наприклад, це може бути покращення інфраструктури, відновлення громадських просторів або організація культурних заходів.

Громадські бюджети участі дають змогу громаді активно впливати на розподіл бюджетних коштів, забезпечувати прозорість та ефективність у використанні публічних ресурсів. Це також сприяє залученню та мобілізації громадян до активної участі в прийнятті рішень, що відносяться до їхнього життя та розвитку спільноти.

Однак, важливо зазначити, що громадські бюджети участі не повинні ставати єдиним джерелом фінансування виборчих кампаній. Вони можуть бути додатковим механізмом, що сприяє більшому залученню громади до виборчих процесів, однак потребують детального регулювання та моніторингу, щоб уникнути можливих зловживань або нерівності у фінансуванні.

2.4. Платформи е-участі як вид електронного інструменту виборів

Переважає більшість платформ е-участі в Україні полегшують комунікації влада-громадянин і регулярно пов'язані із впровадженням інструментів е-демократії на усіх рівнях функціонування управління.

Серед популярних платформ е-участі «Smart City – це концепція взаємодії міської влади, бізнесу і суспільства задля розвитку розумної інфраструктури міста на основі впровадження технічних, управлінських та суспільних інновацій. Концепцією Kyiv Smart City 2020 визначено наступні напрями розвитку міста: - підвищення якості життя містян; - модернізація фізичної та розбудова технологічної інфраструктури міста; - використання технологій для ефективного управління містом; - дотримання стандартів екологічності, сталого економічного розвитку та соціальної інклюзії; - активне залучення громадян. Дана платформа здійснює цілий ряд проектів у різних сферах, починаючи від smart-вулиці і Living Lab Kyiv, й закінчуючи бюджетом участі. Для консолідації міських активістів було запущено Kyiv Smart City Hub, що став базою для інших успішних проектів. Одним із них є інкубатор Kyiv Smart City – київський інкубатор міських проектів. KSC займається також освітньо-просвітницькою діяльністю. Зокрема, функціонує школа Kyiv Smart City School, яка пропонує такі курси, як Технології та інновації, Культура міста, Електронна демократія, Урбанізм, Суспільне управління проектами тощо. Спроби запровадити ініціативу Smart City були зроблені у Львові. В листопаді 2015 р. у місті за підтримки Львівської міської ради відбулась відкрита стратегічна сесія Lviv Smart City Day. На заході було представлено шість панелей: Safe City, Smart Mobility, Smart Education, Smart Energy, E-Health, Creative Hubs, однак на сьогодні запропонований Smartформат так і не реалізовано. У Рівному також виникала ініціатива втілення концепції розумного міста за київським зразком. До проекту Rivne Smart City захотіла долучитись міська влада, у березні 2016 року вона підписала Меморандум про співпрацю із активістами ГО Простір.

Заявлені цілі проекту, такі, як створення єдиного міського Інтернет-порталу Рівного, поки що не досягнуті...» [22, с. 22].

Платформи е-участі є електронними інструментами, які надають можливість громадянам брати участь в політичних процесах, зокрема виборах, через Інтернет. Ці платформи дозволяють громадянам ознайомитися з кандидатами, їх програмами та позиціями, задати питання та висловити свої думки, голосувати та вести дискусію з іншими учасниками.

Основні платформи е-участі включають:

1. Електронне голосування: це система, що дозволяє громадянам голосувати через Інтернет. Громадяни можуть зареєструватися, використовуючи свій електронний підпис, та голосувати за кандидатів чи питання на виборах.

2. Електронні платформи для обговорення політичних питань: ці платформи надають можливість громадянам обговорювати різні політичні теми, виражати свої думки та давати пропозиції. Кандидати та політики також можуть взаємодіяти з громадянами та спілкуватися з ними на цих платформах.

3. Онлайн-дебати: це формат дискусії між кандидатами, яка відбувається в режимі реального часу через Інтернет. Громадяни можуть спостерігати за дебатами, задавати питання та висловлювати свої думки.

4. Електронні петиції: ці платформи надають можливість громадянам створювати та підписувати петиції онлайн. Петиції можуть стосуватися різних питань з політичної сфери і використовуються для висловлення громадської думки та тиску на політичних діячів.

5. Електронні системи моніторингу виборів: ці системи дозволяють громадськості контролювати виборчий процес та інформувати про можливі порушення. Громадяни можуть слідкувати за підрахунком голосів, виявляти факти підкупу виборців або інші порушення, та повідомляти про це відповідні організації.

Вказані платформи е-участі забезпечують збільшення участі громадян в політичних процесах та сприяють зміцненню демократії шляхом забезпечення

прозорості, відкритості та доступності політичної системи. Вагомим та ключовим законодавчим актом, який створює фундамент для концепції порталу, є Закон України «Про доступ до публічної інформації», зокрема, ст. 10 «Публічна інформація у формі відкритих даних».

Серед різноманітних порталів популярним стало «Розумне місто, суть якого, полягає у покращенні співпраці з органами влади зацікавлених населених пунктів, проводить безкоштовне навчання для кількох співробітників і формує пропозицію із тих інструментів, які матимуть попит у місцевих громадах. На сьогодні залишаються доступними мікросервіси, такі як, новини міста, дефекти ЖКГ, петиції, відкритий бюджет, відкриті фінанси, опитування, електронні послуги iGov, електронні закупівлі ProZorro, донорство крові, реєстр ліків, черги на житло, розумні дороги. У розробці перебуває розділ бюджет участі, і заплановано впровадження мікросервісів розшук поліції, енергозбереження та аукціон державного майна. Конкурентною перевагою порталу є саме інтеграція усіх необхідних інструментів е-участі, якої бракує схожим платформам...» [22, с. 22].

Одночасно з цим, проект пропонує бонуси, приваблюючи нових активістів - «Так, кожен зареєстрований користувач має свій профіль, у якому відображається персональна карма – показник соціальної активності станом на 31 січня 2017 року до платформи приєдналися 63 населених пункти. Проект було запущено 1 лютого 2016 року. Розумне місто позиціонується як комплексний електронний сервіс для невеликих міст, який пропонує достатньо широкий набір інструментів. Проте, місцева влада у містах і містечках часто виявляється не спроможною одночасно запуснути і якісно використовувати більше 2-3 електронних сервісів порталу...» [22, с. 23].

Безумовним є той факт, що - «Проект «Відкрите місто – це електронна платформа, що дозволяє мешканцям міст комунікувати з місцевими органами влади і комунальними підприємствами та в інтерактивному режимі висувати пропозиції щодо покращення благоустрою і вирішення нагальних проблем міста. На сайті також розміщується офіційна інформація для громадян і

наповнюється карта із корисними об'єктами мешканці можуть не тільки ініціювати вирішення міських проблем, але й отримувати важливі повідомлення про життя міста і функціонування окремих служб у розділі Офіційна інформація. Підписавшись на оновлення цього розділу, можна також отримувати усі новини на електронну пошту. Додатковим бонусом порталу є карта, на яку користувачі наносять підказки щодо корисних об'єктів. Учасниками проекту вже стали 46 міст України, більшість із них обласного значення. На сьогодні не представлені залишаються Київ, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Харківська, Луганська і Донецька області, і тимчасово окупована АР Крим. Карту підключених міст можна переглянути тут...»[22, с. 25].

Українські контакт центри для подання громадянами звернень до місцевої влади у телефонному режимі перетворилися «в електронні платформи участі після створення відповідних Інтернетпорталів та додавання електронної форми для звернень Портал містить також так звану Базу знань базу даних, що містить систематизовану інформацію з різних сфер життєдіяльності Києва: житлово-комунальне господарство; транспорт; охорона здоров'я; житлове забезпечення; реклама; торгівля; освіта; сім'я, молодь та спорт; зв'язок та інформація; соціальне забезпечення...» [22, с. 25].

На окрему увагу заслуговують громадські платформи е-участі, такі як «соціальний проект спільної дії Зробимо разом» передбачає об'єднання зусиль київської міської влади, представників бізнесу та громади міста заради створення комфортного середовища для мешканців і гостей Києва, підвищення якості життя у столиці Проект Мій Голос – це незалежна платформа громадянських ініціатив, за допомогою якої кожен громадянин України може оприлюднити свою ініціативу і збирати підписи для її передачі в Адміністрацію Президента, Верховну Раду чи Кабінет Міністрів. Для надійності, персональні дані тих, хто голосує, верифікуються системою ідентифікації BankID...» [22, с. 26].

Висновки до розділу 2

З'ясовано, що електронні методи ідентифікації особи виборця дозволяють забезпечити більшу точність та швидкість процесу голосування, зменшити можливість шахрайства або подвійного голосування, покращити доступність голосування для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Виокремлено головні сучасні електронні методи ідентифікації особи виборця, такі як:

- державний реєстр виборців є важливим інструментом для забезпечення порядку та точності виборчого процесу. Він містить інформацію про всіх виборців, яка використовується для їх реєстрації та підрахунку голосів під час виборів;

- електронний підпис забезпечує безпеку, автентифікацію та ефективність виборів, конфіденційність даних виборців та прискорює процес виборів. Однак, використання електронного підпису також потребує врахування питань доступності та рівноправності для всіх виборців;

- додаток «Дія» є інноваційним інструментом, який сприяє активності та взаємодії громадян з державними органами. Його впровадження дозволяє покращити прозорість, ефективність та доступність виразу громадянської думки та забезпечення відповідного реагування держави на потреби громадян.

Зазначено, що саме електронні петиції порівнюючи зі звичайними, набагато простіше охоплюють більшість громадян, які потенційно зацікавлені в їх підписанні, а процес перевірки підписів є швидким та автоматизованим.

Ураховуючи вищевикладене, необхідно зауважити, що недосконалість законодавчого регулювання та досить низький рівень громадської активності, правової свідомості населення щодо управління бюджетною політикою мають негативний вплив на функціонування громадського бюджету. А тому вважаємо за доцільне та необхідне кожним органом місцевого самоврядування організувати тренінги, семінари, зустрічі, залучивши неурядові організації та фахівців із метою надання інформації мешканцям та популяризації

громадського бюджету як елементу демократії.

Задля забезпечення трьох вимірів демократичності органів влади, а саме участь, прозорість та підзвітність необхідна реалізація цифрових інструментів. Важливо, що за допомогою доступних і прозорих інструментів відкривається можливість ефективно впливати на розвиток та стан міста й держави.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВИБОРІВ ЗАДЛЯ РОЗБУДОВИ УКРАЇНИ

3.1. Електронні інструменти виборів у виборчому процесі зарубіжних країн

Десятилітній досвід нормативно-правового регулювання та запровадження електронного голосування у зарубіжних країнах суттєво вплинув на визначення проблемних моментів та напрямків його впровадження в Україні. Актуальними та неоднозначними залишаються питання технологічного захисту волевиявлення виборців, дотримання конституційних принципів виборчого права, специфіки статусу спостерігача у межах Е-голосування, абсолютної відмови від паперових бюлетенів тощо. Традиційно, під Е - голосуванням в зарубіжних джерелах розглядається голосування з використанням електронних систем відображення та підрахунку голосів. Також механізм, завдяки якому, народ здійснює свою владу в рамках виборів та референдумів, що забезпечує можливість громадянам віддати перевагу кандидату, кандидатам, списку кандидатів без використання паперових бюлетенів у вигляді спеціальних програмно-технічних засобів і пристроїв.

Зацікавленість щодо Е-голосування та його визначення серед таких науковців як:

- «К. Бонсор та Дж. Стрікленд наголошують, що Е-голосування являє собою абсолютно нову сферу виборчого процесу, що розвивається в демократичних державах світу, та розглядають його як широке поняття щодо

голосування через глобальну мережу. До змістовної сторони електронного голосування вони відносять електронні засоби голосування та підрахунку голосів...» [26];

- «А.А. Барікова під Е-голосуванням розуміє форму електронної демократії, яка становить процедуру здійснення волевиявлення з використанням інформаційно-комунікаційних технологій чи обладнання; автоматизований процес підрахунку голосів у цифровому форматі...» [26];

- «М.А. Бучин розглядає Е-голосування у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні, під Е-голосуванням розуміється будь-яка форма волевиявлення, під час якої використовуються електронні засоби підрахунку голосів...» [26];

- «Також в рамках цього підходу можливим є їхня подача за допомогою інформаційних технологій. У рамках широкого підходу формами реалізації електронного голосування можуть бути волевиявлення у громадських медіа-проєктах, різноманітні онлайн-опитування аудиторії. Якщо ж говорити про електронне голосування згідно вузького підходу, то під ним розуміють волевиявлення виборців у рамках офіційних механізмів формування влади, або ж офіційного залучення громадян до прийняття владних рішень (електронні вибори або електронний референдум)...»[26].

На сьогодні, у світі використовуються деякі форми або системи електронного голосування. До таких можна віднести: 1) системи голосування перфокартами; 2) системи оптичної нумеризації; 3) системи прямого електронного реєстрування; 4) системи голосування через мережу Інтернет.

1. Найперші системи електронного голосування почали застосовувати ще у 1960 р., які були пов'язані з появою технологій голосування перфокартами, що надають виборцю можливість зазначити своє волевиявлення, пробиваючи бюлетень у спеціальному засобі для голосування. Виборець після голосування може вставити карту в апарат, пристосований для підрахунку голосів, на виборчому майданчику або покласти її в скриньку, яку доправлять до центрального бюро для підрахунку голосів. Такі перфокарти та комп'ютери для

підрахунку голосів вперше були використані в США на чергових президентських виборах у 1964 р. Не дивлячись на те, що системи з перфокартами з часом замінились в США більш удосконаленими системами, 37,3% виборців використали її на президентських виборах і в 1996 р.

2. Інформаційні системи оптичного сканування бюлетенів поєднують традиційне та електронне голосування – «Вони передбачають наявність на дільниці електронних комплексів (терміналів), які складаються зі скануючого пристрою та урни, що знаходиться під ним. Виборець заповнює паперовий бюлетень і опускає його в урну скрізь скануючий пристрій. Сканер зчитує позначки виборця в бюлетені, однак результати отримуються лише після закінчення голосування, як правило, у вигляді роздрукованого протоколу. Дана система електронного голосування успішно застосовується, наприклад, у Філіппінах. Так, у 2010 році країна вперше проголосувала за допомогою електроніки. Люди проставляли галочки або кружечки, але потім прямували до апарату для зчитування голосів. Вся процедура займала трохи більше 5–7 секунд. Далі голос виборця заносився до загальної системи, яка дозволяла отримати результат набагато швидше, ніж за звичайного підрахунку. Крім того, ці термінали були оснащені аудіомодулем, що допомагав виборцям. Було передбачено і можливі перебої з електроенергією – апарат міг автономно працювати до 16 години...»[26].

Владні приклади подібних голосувань можуть бути - «Бразилія та Індія, які запровадили голосування через термінали у 2000-му та 2004-му році відповідно. Як і для Філіппін, для цих країн було важливо покрити максимальні території, на яких може відбуватися голосування, і зробити його посправжньому легким для неосвічених верств населення. Як показала практика, волевиявлення терміналами дійсно полегшує процес голосування в країнах, де інфраструктура і різноманітність культур та мов заважають ефективно проводити вибори у звичайному форматі...»[26].

3. Системи прямого електронного реєстрування реалізуються - «у Бельгії, Бразилії, Індії, Венесуелі, США та інших країнах. Виборці, які використовують

під час голосування цю систему, фіксують свій вибір за допомогою електронного апарату, який, зазвичай, оснащений чутливим екраном та клавіатурою. Якщо виборці повинні вписати ім'я обраного ними кандидата в бюлетень, то може бути використана літерноцифрова клавіатура. При застосуванні таких систем немає потреби у друкованих бюлетенях для голосування. Інформаційні дані за проведеним голосуванням розміщуються на жорсткому диску, дискеті, CD. З метою захисту та перевірки деякі системи копіюють інформацію голосування. Наприклад, у Бельгії кожен голос реєструється одночасно на жорсткому диску та індивідуальній картці виборця. Після голосування виборець кидає свою картку до скриньки. Ця картка служить захистом у разі поломки жорсткого диска або інструментом перевірки даних. Після закінчення голосування дані з усіх місць голосування консоліднуються у центральному комп'ютері, який встановлює результати виборів. Передача даних на цей комп'ютер здійснюється за допомогою знімних переносних засобів (CD, дискети тощо) або за допомогою інформаційної мережі...»[26].

4. Голосування з використанням мережі Інтернет - «голосування через Інтернет на виборчій дільниці: виборці користуються електронними пристроями, розташованими в офіційних місцях для голосування. Обладнання та технічне забезпечення контролюються членами виборчих комісій. Ідентифікація виборців може встановлюватись традиційними методами; голосування за допомогою Інтернету в кіоску: виборці голосують на пристроях, що контролюються організацією з електронного управління, розташованих у публічних місцях (наприклад, у комерційних та інших центрах), натомість фізичне оточення та справжність виборців дана організація безпосередньо не контролює; дистанційне голосування через Інтернет: в цьому разі ні електронні пристрої, ні фізичне оточення не контролюються організацією з електронного управління. Е-голосування дистанційним способом без явки громадян на дільниці – більш рідкісна форма волевиявлення громадян у зарубіжних країнах, що передбачає особливий механізм реалізації волі громадян на виборах та референдумах, визначальною ознакою якого є використання інформаційно-

телекомунікаційної мережі Інтернет. Відмінності цього виду голосування полягають в тому, які прийоми, способи та методи використовуються при реалізації волі громадян на виборах, що здійснюється через Інтернет. Найбільш очевидною перевагою голосування через Інтернет в такому варіанті є його зручність для виборця, який може голосувати навіть не виходячи з дому. В цьому разі виборець входить на web-сайт, робить кілька позначок у формулярі і натискає кнопку голосувати. Така система дозволяє суттєво заощаджувати кошти, які спрямовані на забезпечення роботи виборчих дільниць. Більш того, підрахунок електронних голосів може бути більш швидким та легким, ніж підрахунок традиційних паперових бюлетенів або підрахунок голосів за допомогою оптичного зчитування чи перфокарт...»[26].

Естонія має найбільш вдалий приклад електронного голосування за допомогою мережі Інтернет. Найбільший відсоток інтернет-користувачів дозволив «в 2005 році провести голосування на місцевих виборах в інтернет-мережі. А вже у 2007 році пройшли перші парламентські вибори через Інтернет. Будь-який громадянин, навіть якщо він знаходиться на іншому кінці світу, міг підтвердити свою особу ID-картою і проголосувати. Зауважимо, що «електронна ділянка» відкривалася за 4–5 днів до кінця виборів, а громадяни до фінального дня мали право змінити свою думку і віддати голос комусь іншому...»[26].

Така могутня країна як Великобританія теж намагалася запровадити методи голосування через мережу Інтернет – «Британська система була неймовірно мобільна проголосувати можна було будь-де: у супермаркеті, на вулиці чи в барі. Досить було зателефонувати згідно інструкцій. Але експеримент не дав бажаного результату Електронні вибори, які відбулися у 2002-му році показали неоднозначний результат. Навіть державна кампанія з популяризації альтернативних голосувань у вигляді листівок, реклами з ТБ та інших роз'яснень переваг електронного голосування не допомогла. Не став британський експеримент успішним також і через загальну проблему такого роду голосувань – безпеку...»[26].

Тож, практика використання дистанційного голосування через Інтернет показує, що в ньому є значні недоліки та проблеми та деякі з них знаходять своє вирішення. Впровадження дистанційного електронного голосування у більшості зарубіжних країнах не здійснюється через неможливість забезпечення надійної інформаційної безпеки. Якщо хакерським атакам піддаються стаціонарні електронні комплекси, то волевиявлення через Інтернет є ще більш ризиковим заходом.

Нормативне регулювання та практичне впровадження «Е-голосування в деяких країнах призвели до створення в європейському праві низки правових стандартів його використання в системі електронної демократії, що містяться, наприклад, в Рекомендації CM/Res Комітету міністрів державам-членам про стандарти електронного голосування, та Res Про електронне управління. Вони мають на меті гармонізувати реалізацію принципів демократичних виборів та референдумів, зміцнюючи довіру виборців до процесу електронного голосування. Однак ці документи мають рамковий характер і не містять якісних юридичних характеристик електронного голосування як конституційно-правового феномену; рекомендація CM/Res щодо правових, організаційних та технічних стандартів електронного голосування залишається єдиним джерелом інформації на цю тему, що використовується навіть у державах, які не є членами ЄС, а також іншими відповідними міжнародними суб'єктами; рекомендація CM/Res стосується виборчих технологій в частині електронного голосування, що передбачають використання електронних засобів для подачі та підрахунку голосів. До таких засобів входять електронні виборчі машини з прямим записом, сканери для голосування, цифрові ручки та системи голосування в Інтернеті...» [26].

Саме зарубіжний досвід електронної системи голосування (додаток Б), говорить про те, що цифрові технології додають громадськості більш доступні та швидші можливості для е – активізму. Надто недосконалі сторони операційних, технічних або юридичних основ можуть дискредитувати не лише е-голосування, а й весь виборчий процес.

У виборчому процесі зарубіжних країн електронні інструменти використовуються для полегшення та автоматизації різних етапів виборів, зокрема:

1. Електронна реєстрація виборців: виборці можуть зареєструватися онлайн або за допомогою мобільних додатків. Це дозволяє зменшити кількість паперових документів та спростити процес реєстрації.

2. Голосування за допомогою електронних машин: електронні голосувальні машини дозволяють виборцям віддати свій голос за допомогою сенсорного екрану або клавіатури. Це забезпечує швидше підрахунок голосів і зменшує можливість помилок.

3. Виборчі сайти та додатки: багато країн створюють спеціальні виборчі сайти та мобільні додатки, де виборці можуть отримувати інформацію про кандидатів, розташування виборчих дільниць та інші важливі дані. Це полегшує доступ до інформації та забезпечує більшу прозорість виборчого процесу.

4. Електронний підрахунок голосів: в деяких країнах використовуються електронні системи для підрахунку голосів. Це дозволяє швидше та точніше підрахувати голоси, а також знижує ймовірність попереднього розстрочення чи фальсифікації голосів.

5. Електронний моніторинг виборів: деякі країни використовують електронні системи для моніторингу виборів і збору даних з виборчих дільниць. Це дозволяє швидше отримувати інформацію про хід виборів та виявляти можливі порушення.

6. Електронна передача даних про результати виборів: електронна передача даних про результати виборів дозволяє швидко оновлювати та оприлюднювати результати виборів. Це забезпечує більшу прозорість та довіру до виборчого процесу.

Використання електронних інструментів у виборчому процесі має свої позитивні сторони та недоліки. З одного боку, вони полегшують та прискорюють процес виборів, забезпечують більшу прозорість та довіру до результатів. З іншого боку, існують проблеми з безпекою та приватністю даних,

можливість впливу хакерів та технічні проблеми. Тому важливо забезпечити надійність та безпеку електронних систем, а також забезпечити виборців інформацією про ці системи та їх переваги та недоліки.

3.2. Вдосконалення механізму застосування електронних інструментів виборів як засіб забезпечення прозорості та демократичності у період повоєнної відбудови

До основних шляхів удосконалення виборчих процесів в Україні у період повоєнного відновлення можна віднести утворення більшої кількості виборчих дільниць в місцях, де зареєстрована значна кількість внутрішньо переміщених осіб, у тому числі на тимчасовій основі. Окрім цього перегляду потребує концепція організації закордонних виборчих дільниць, яка потребує кількісного розширення з урахуванням територіального перебування громадян України за кордоном та їх розташування.

Додаючи, зазначимо - «підтвердження особи виборця при голосуванні на виборчій дільниці, а отже зростає потреба в електронній ідентифікації громадян. В Україні вже створена технічна можливість для формування і перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон та їх електронних копій, що регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2021 року № 91. Тому доцільним є і застосування зазначеного механізму при голосуванні на виборчих дільницях...» [37, с. 333].

Актуалізація відомостей, що містяться в базі даних реєстру виборців, також є важливим аспектом під час проведення виборів. Задля організації належного та демократичного голосування та уникнення можливих зловживань виникає потреба у створенні нового, удосконаленого механізму уточнення списків виборців, який вимагатиме якісної взаємодії органів влади та місцевого самоврядування. Важливо розглянути можливість інтеграції даних реєстру виборців з іншими базами даних, що ведуться в державі з Державним реєстром

актів цивільного стану громадян – «Відповідно до вимог статті 49 Цивільного кодексу України народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до такого реєстру...» [37, с. 334].

Визначено, що «Частина четверта статті 22 Закону України «Про Державний реєстр виборців» від 22.02.2007 № 698-V передбачає подання керівником відділу державної реєстрації актів цивільного стану до реєстру відомості про виборців, смерть яких зареєстровано протягом попереднього місяця в межах територіальної юрисдикції. Проте, такий підхід в сучасних реаліях є застарілим та непрактичним. Використання інформаційно-технологічного підходу дозволить перевести рутинні процедури в автоматизований режим, знизити навантаження на виконавців та відображати відомості практично в режимі онлайн та як наслідок суттєво знизити ризики внесення недостовірних даних в реєстр...» [37, с. 334].

Таким чином, на сьогодні, питання удосконалення виборчих процесів в період повоєнного відновлення є досить актуальними, з огляду на необхідність законодавчого врегулювання низки факторів, які на них впливають, зокрема сучасні реалії налаштовують «до застосування та впровадження нових механізмів і способів демократичного розвитку країни та ефективного забезпечення результатів вільного волевиявлення громадян Роль цифрових технологій у майбутньому лише зростатиме. Саме тому вже сьогодні слід впроваджувати відповідні законодавчі зміни, аби захистити демократичні процеси і не дати їх спотворити. Важливо спиратися при цьому на стандарти, розроблені Європейським Союзом, адже гармонізація нашого законодавства є невід'ємною частиною євроінтеграційного курсу, закріпленого у Конституції України та підтвердженого наданням Україні статусу кандидата на вступ до ЄС...» [34, с.26].

Дослідивши міркування та висновки провідних фахівців світового рівня, можна визначити основні переваги впровадження електронного голосування в

умовах європейської інтеграції, а саме:

1. Залучення молоді: Молодь, зазвичай, більш досвідчена у використанні електронної техніки, що може сприяти її активному інтересу до політичного процесу.

2. Вибір для виборців: Електронне голосування дозволяє виборцям голосувати дистанційно, що полегшує процес голосування та дозволяє людям голосувати в зручний для них час.

3. Підвищення швидкості та ефективності: Електронне голосування може прискорити процес підрахунку голосів, що дозволяє отримати результати швидше і зменшує ймовірність виникнення помилок.

4. Зниження витрат: Впровадження електронного голосування може знизити витрати на друкування бюлетенів, організацію дільниць, підрахунок голосів і інші адміністративні витрати.

5. Забезпечення достовірності голосу: Електронна система може бути розроблена таким чином, щоб голосування було безпечним, а результати - надійними і достовірними.

Лабораторія цифрової безпеки у контексті змін до українського законодавства рекомендує:

- «Врегулювати питання розміщення передвиборної агітації в онлайн-медіа та за допомогою операторів банерної реклами, впровадивши прозорі правила її маркування та запровадивши дієві механізми притягнення до відповідальності за їх порушення, що враховуватимуть вимоги необхідності та пропорційності...» [34, с. 27];

- «До закінчення дискусій про встановлення юрисдикції над діями онлайн-платформ на національному рівні, в тому числі через прийняття на рівні ЄС Акту про цифрові послуги, запровадити механізми співпраці з онлайн-платформами для впровадження вимог до прозорості політичної реклами, сповіщень про її замовників та забезпечення доступу громадськості до бібліотек такої реклами, а також прозорості алгоритмів модерації контенту...» [34, с. 27];

- «Після прийняття Акту ЄС про цифрові послуги імплементувати його у національне законодавство України з урахуванням вимог щодо запобігання шкідливим впливам на політичні та демократичні процеси, і створенням незалежного та ефективного механізму нагляду за впровадженням його положень...» [34, с. 27];

- «При імплементатії до національного законодавства вимог Загального регламенту захисту персональних даних GDPR запровадити заборону на використання мікротаргетингу при поширенні політичної реклами та агітації...» [34, с. 27];

- «Встановити обмеження на використання дипфейків у рамках виборчого та референдумного процесів, чіткіше врегулювавши можливість їх використання поза межами цих часових проміжків...» [34, с. 27];

- «Запровадити додаткові запобіжники для обмеження маніпулятивних опитувань громадської думки, зокрема, шляхом чіткої ідентифікації вихідних даних та репрезентації аудиторії, думки якої такі опитування висвітлюють...» [34, с. 27];

- «Закріпити обмеження на використання ботів для просування дезінформаційних кампаній та встановити відповідальність за їх використання задля впливу на суспільну думку у сфері виборів та референдумів...» [34, с. 27].

У межах Європейського Союзу - «дезінформація визначається як неправдива або оманлива інформація, що створена, представлена та поширена з метою отримання економічної вигоди або навмисного введення в оману громадськості, та може завдати публічної шкоди...» [34, с. 7].

Електронне голосування є взірцем контрольованого використання нових технологій у виборчому циклі. Власне голосування та підбиття підсумків виборів - найсучасніший приклад використання нових технологій, оскільки оцифровує процес голосування та підрахунок голосів – «при найкращій реалізації електронне голосування передбачає, що всі залучені документи й процеси оцифровують, щоб передавання даних могло відбуватися безперервно та за допомогою одного засобу передавання інформації...» [35, с. 15].

Висновки до розділу 3

Зазначено, що на сьогодні існує два види Е-голосування, які використовуються у виборчому процесі: а) процес голосування проходить з явкою громадян до виборчої дільниці з використанням цифрових засобів підрахунку голосів; б) процес голосування в дистанційному режимі, передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет без явки громадян на виборчі дільниці.

Визначено, що декларуючи свій шлях до діджителізації, Україна останнім часом спрямовує свої зусилля на врегулювання сфери цифрових технологій та проблем, котрі виникають внаслідок їхнього свавільного використання. Задля забезпечення електронної демократії, запропоновано вдосконалити та захистити Виборчий кодекс від шкідливого інформаційного впливу шляхом пошуку ефективних механізмів вільного волевиявлення громадян.

Виявлено, що для сприяння легітимності та широкої підтримки електронних виборів, їх інструменти повинні бути впроваджені, розроблені у взаємодії з громадськістю, політичними партіями, виборчими органами та іншими зацікавленими сторонами. Саме це сприятиме демократичності та прозорості у період повоєнної відбудови.

Існують перешкоди щодо реалізації впровадження електронних виборів - «обмежена відкритість та нерозуміння системи; недостатність узгоджених стандартів для систем е-голосування; порушення таємності голосування у системах, які відповідають за ідентифікацію виборця; ризик маніпуляцій інсайдерів із привілейованим доступом до системи чи зовнішніх хакерів; збільшення витрат на придбання та обслуговування систем е-голосування; вимоги до захисту системи надто високі під час та між виборами; обмеженість у перерахунку голосів; наявність публічної недовіри до е-голосування; обмежені можливості отримати докази про правопорушення у випадку підозри у фальсифікації та, відповідно, ефективно оскаржити правопорушення;

нестійкість Інтернету для значної частини населення; відсутність та низький рівень комп'ютерних навичок певних категорій громадян; збільшення цифрової тріщини суспільства...» [31].

Враховуючи «недовіру громадян України до державних і приватних сервісів щодо зберігання персональних даних, швидкість впровадження інфраструктурних рішень: 4G, рідерів ID-карток у державних установах, інтернет в міському транспорті тощо, онлайн-голосування вийде на масовий рівень не скоро...» [31].

Отже, можна констатувати, що «у період глобальних проблем та зовнішніх загроз, Україна має право на здатність подолати всі перешкоди інформатизованих та автоматизованих електронних технологій у виборчому процесі, небезпеку хакерського тиску та різноманітність фальсифікації в виборчому процесі. Потенційні складнощі, які можуть вплинути на процес запровадження системи електронного голосування та його результат, може запобігти так званий пілотний проект, експеримент, який допоможе виявити потенційні загрози та демаскувати шляхи досягнення його реалізації. Усе, що потрібно, – це подивитись та прозоро оцінити досвід країн-попередників у питанні електронних виборів, активно впроваджувати медіаграмотність у суспільне життя та виховувати у собі відчуття відповідальності за майбутнє своєї країни...» [31].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

Передусім, ми живемо в епоху інформаційних сучасних технологій, які стрімко рухаються, адаптуються та впроваджуються в усіх сферах життя. Разом з тим, політична сфера також іде шляхом модернізації та цифровізації. В результаті модернізації демократизації утворився такий політичний продукт як електронні вибори.

1. Визначено, що електронні вибори є необхідною складовою демократичного суспільства та дозволяють громадянам впливати на прийняття рішень та обрати представників, які будуть відстоювати їхні інтереси та сприяють розвитку політичної культури, активізації громадськості, формуванню громадянського суспільства, політики та законодавства.

Формами електронних виборів можна визначити формат запровадження електронного голосування, яке проводиться безпосередньо на виборчій дільниці та повністю дистанційний формат застосування окремих додатків.

2. Встановлено, що правове регулювання електронних виборів сьогодні включає наступні ознаки та виклики: а) державою здійснено прийняття низки законодавчі акти щодо регулювання електронних форм та цифровізації різних сфер життя та запровадження найкращих практик та технологій: підпису, електронних довірчих послуг, Указ Президента «Про затвердження Положення про порядок здійснення кріптографічного захисту інформації», Закони України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги» тощо; б) регулювання порядку проведення Е-виборів та запровадження на рівні ст. 18 Виборчого кодексу України такої можливості визначає такі форми виключно на рині пілотних проектів і не дозволяє враховувати їх під час офіційного підрахунку та оголошення результатів виборів. Отже у разі прийняття рішення про застосування форми електронних виборів наявною є потреба чіткого, прозорого та безпечного нормативного регулювання з метою забезпечення чесності,

демократичності та надійності виборчого процесу.

3. Визначено загрози повоєнних виборів в Україні, шляхом подолання яких можна назвати впровадження електронних інструментів виборів: по-перше, наявність великої кількості внутрішньо переміщених осіб, які не є зареєстрованими; осіб, які мають статус тимчасового захисту та перебувають за межами держави та обов'язок держави гарантувати можливості всім виборцям реалізувати своє право голосу, право обирати; по-друге, відсутність на виборчих дільницях можливості доступу осіб з інвалідністю до приміщення для голосування; по-третє, удари ворога по інфраструктурі держави та завдання шкоди, у тому числі, об'єктам, де проводились вибори, зумовлює потребу використання інших форм організації виборів на окремих територіях держави; по-четверте, залучення та витрачання великих коштів на організацію процесу повоєнних виборів можуть зумовити використання вже існуючих механізмів та систем, зокрема електронний сервіс надання адміністративних послуг «ДІЯ».

4. Зміст електронних інструментів виборів включає електронну систему голосування, електронну реєстрацію виборців, електронний підрахунок голосів та онлайн-платформи для інформування виборців. Вони значною мірою сприяють ефективності, точності та прозорості виборчих процесів, а також залученню більшої кількості громадян до активної участі у виборах.

Електронні методи ідентифікації особи виборця дозволяють забезпечити більшу точність та швидкість процесу голосування, зменшити можливість шахрайства або подвійного голосування, покращити доступність голосування для людей з обмеженими фізичними можливостями.

Електронні петиції мають значні переваги порівняно зі звичайними: набагато легше охопити значну кількість громадян, які потенційно зацікавлені в їх підписанні, і перевірка підписів є швидкою та автоматизованою. Електронні петиції можуть бути відкриті та доступні для перегляду публікою, що забезпечує прозорість у виборчому процесі. Кожна петиція може бути відслідкована та перевірена громадськістю, що зменшує ризик маніпуляцій та зловживань.

Бюджети участі можуть бути використані для надання належної освіти та інформації щодо електронного голосування, задля забезпечення громадян необхідними знаннями та навичками для участі.

Сутність платформи е-участі у виборах, яка полягає у тому, що вони можуть бути ефективним та доступним інструментом для участі громадян у виборчому процесі. Однак, важливо забезпечити безпеку, прозорість та конфіденційність, а також постійне оновлення технологій, щоб гарантувати ефективну та надійну роботу платформ.

5. Світовий досвід Е-голосування визначає наступні його форми:

- голосування, де явка громадян на виборчу дільницю відбувається з використанням програмно-технічних засобів підрахунку голосів (Філіппіни тощо);

- голосування в дистанційному режимі, використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема, мережі Інтернет без явки громадян на виборчі дільниці (Естонія, Велика Британія тощо). Зазначені види електронного голосування передбачають власну специфіку реалізації конституційно-правових принципів виборчого права, що зумовлено об'єктивно існуючим технічним та організаційним середовищем.

Досвід запровадження електронних інструментів виборів у виборчому процесі провідних демократичних країнах є не однозначним. Деякі держави відмовились застосовувати такі системи через ряд недоліків, таких як:

- відсутність гарантії з боку держави у захищеності електронної інформації та електронних результатів виборів;

- не можливість забезпечення зовнішнього незалежного контролю за процесом голосування та підрахунку голосів;

- відсутність покращення тих показників виборів щодо подолання яких запроваджувались форми Е-голосування, особливо щодо збільшення явки виборців під час голосування. Проте є також і позитивний досвід, який в умовах наявності загроз повоєнних виборів може стати інструментом їх подолання.

б. Розроблено шляхи подолання викликів повоєнних виборів та застосування електронного голосування в умовах європейської інтеграції:

- дистанційний формат виборів для виборців, які перебувають за кордоном, тих, хто перебуває на довготривалому лікуванні, за наявності інвалідності (фізично не може дістатись до виборчої дільниці як форма гарантування реалізації права обирати);

- залучення молоді, яка вміла у використанні електронної техніки, що може сприяти її активному інтересу до політичного процесу;

- підвищення швидкості та ефективності у підрахунку голосів;

- зниження витрат на друкування бюлетенів, організацію дільниць, підрахунок голосів і інших адміністративних витрат;

- застосування для електронного голосування вже розробленої електронної системи надання адміністративних послуг «ДІЯ»;

- забезпечення достовірності голосу: електронна система може бути розроблена таким чином, щоб голосування було безпечним, а результати - надійними і достовірними.

З іншого боку, пошук шляхів забезпечення реалізації принципів виборів, таких як таємності голосування, вільного волевиявлення особи без тиску, впливу та контролю з боку сторонніх осіб; незалежного спостереження. Та найголовніше, гарантування правильності результатів виборів та ефективності запобігання кібератакам та кіберзлочинам в умовах наявності зовнішніх загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Астахова Т.В. Принципи виборчого права України: конституційно-правова теорія та практика. Актуальні проблеми держави і права. Випуск 65. 2012. № 2. С. 31–39.
2. Виборча реформа триває: план на 2021 рік. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/vyborcha-reforma-plan-na-2021/>
3. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
4. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження / Б. С. Мохончук : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 304 с.
5. Використання електронних реєстрів у виборчому процесі в Україні та шляхи оптимізації, Андрій Магера 64 с.
6. Використання механізмів Е–демократії у виборчому процесі. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16655/124-126.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Вісник Центральної виборчої комісії «Використання новітніх інформаційних технологій у виборчому процесі: виклики, ризики, перспективи»/засн. Київ ЦВК: Київ, 2017, №1(35). URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/2017_1_Visnik_Cvk.pdf
8. Громадський бюджет як інструмент розвитку місцевої демократії. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35831/1/%D0%93%D0%A0%D0%9E%D0%9C%D0%90%D0%94%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%98%D0%99%20%D0%91%D0%AE%D0%94%D0%96%D0%95%D0%A2.pdf>
9. Е-вибори та е-голосування: потенційні переваги та виклики. URL: https://lb.ua/blog/svetlana_topalova/456060_evibori_egolosuvannya.html
10. Електронна демократія: досвід зарубіжних країн і перспективи її впровадження в Україні. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/2_2020/part_1/26.pdf
11. Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні,

Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/vnutrishnya-polityka/elektronne-holosuvannya-perspektyvy-vprovadzhennya-v-ukrayini>

12. Електронне голосування як інструмент електронної участі громадян. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2018/25.pdf

13. Електронні послуги у діяльності публічної адміністрації України: монограф. / Тищенко І.О. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 156 с.

14. Електронне урядування: конституційно-правове дослідження: Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 196 с.

15. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. – К., 2017. Частина 5: Інструменти електронного урядування та електронної демократії у запобіганні корупції в органах публічної влади / [Ю. Б. Пігарєв, І. С. Куспляк, В. М. Дрешпак]. – К.: ФОП Москаленко О. М., 2017. – 58 с.

16. Електронне урядування: конституційно-правове дослідження: Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 196 с.

17. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук. ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]; Національна академія державного управління при Президентіві України. К. НАДУ, 2011.; Т. 8: Публічне врядування / наук. ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) [та ін.]; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентіві України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с. 53 8-й том

18. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю.Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с.

19. Європейське право: право Європейського союзу : підручник : у трьох кн. / за заг. ред. В. І. Муравйова. К. : Ін Юре, 2015. Кн. перша : Інституційне

право Європейського союзу / В. І. Муравйов, О. М. Шпакович, О. М. Лисенко, О. В. Святун. К. : Ін Юре, 2015. 312 с.

20. Ільницький М. С. Виборчий процес як форма реалізації принципів демократизації. Вісник кримінологічної асоціації України. 2018. № 2(19). С. 224–236.

21. І. М. Сотник, Я. О. Ус. Бюджет участі: досвід застосування та перспективи вдосконалення в містах України. URL: https://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_36/Iryna_M_Sotnyk_Yana_O_UsThe_Participatory_Budgets_Experience_in_Application_and_Prospects_of_Improvement_in_Ukrainian_Cit.pdf

22. Інструменти е-демократії у містах України. Інформаційно-аналітичний довідник / А. Ємельянова М. Довбенко, П. Завадська, Д. Хуткий, С. Лобойко, М. Наход; За ред. С. Лобойка, М. Находа, Д. Хуткого. – К., 2017. – 58 с.

23. Основи електронного урядування, Навчальний посібник Київ КПІ ім. Ігоря Сікорського 2022, 268 с.

24. Парламентаризм : підручник / В. А. Гошовська [та ін.]. – Київ : НАДУ, 2016. – 672 с.

25. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Кабінет Міністрів України Постанова від 4 грудня 2019р.№ 1137-2019-п Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text>

26. Правове регулювання і реалізація електронного голосування: Міжнародний досвід та впровадження в Україні/Камардіна Ю. В., Черних Є. М., 2022. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2022/35.pdf

27. Про затвердження Порядку формування та перевірки е-паспорта і е-паспорта для виїзду за кордон, їх електронних копій: Кабінет Міністрів України Постанова від 18 серпня 2021 № 911. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/911-2021-%D0%BF#Text>

28. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05 жовтня 2017 року №2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19/conv#n57>

29. Про державний реєстр виборців: Закон України від 22.02.2007 № 698-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>

30. Системи електронних виборів: процедури голосування та матеріально-технічні засоби. Міжнародний досвід. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf>

31. Токар-Остапенко О. В. Електронне голосування: перспективи впровадження в Україні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-02/tokar-1.pdf>

32. Упровадження електронного голосування: позитивні та негативні риси електронних виборів. URL: http://politicus.od.ua/5_2020/8.pdf

33. Урядовий портал, єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/usi-pitannya-po-e-poslugam/sho-tak-elektronnij-cifrovij-pidpis-esp>

34. Цифрові технології та виборчий процес: стандарти ЄС на захисті демократичного вибору. Аналітичний звіт – Київ: ГО «Лабораторія цифрової безпеки», 2022 р./А. Людва, М.Дворовий, С. Савелій, В.Володовська 30с.

35. Цифрові технології у виборах Питання, висновки та перспективи Ардіта Дріза Маурер 67 с.

36. Чи не час громадянам України перейти до Е - голосування на виборах? URL:https://www.novadoba.org.ua/pdf/20210308_065907_%D0%9A%D0%B5%D0%B9%D1%81%20%E2%84%963%20%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5%20%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%95%D0%A1.pdf

37. Шевченківська весна –2023: публічне управління та державна служба: матеріали Всеукр.наук.-практ. конф. студ-в, аспір-в та молодих вчених (Київ,29 берез. 2023 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2023. 340 с.

Додаток А

Сучасний електронний метод ідентифікації особи виборця - структура органів Державного реєстру виборців

Рівні органів ДРВ	ОРГАН ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ, СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ ПУБЛІЧНОГО ОРГАНУ ВЛАДИ
1. Розпорядник реєстру	Центральна виборча комісія
2. Орган адміністрування реєстру	1) Структурний підрозділ апарату Ради міністрів Автономної Республіки Крим; 2) Структурний підрозділ апарату обласної, державної адміністрації; 3) Структурний підрозділ міської державної адміністрації
3. Орган ведення реєстру	1) Відповідний структурний підрозділ апарату районної, районної у місті державної адміністрації; 2) У місті обласного (республіканського в Автономній Республіці Крим) значення без районного поділу — відповідний виконавчий орган міської ради; 3) У районі в місті обласного значення з районним поділом — відповідний виконавчий орган районної у місті ради або відповідний структурний підрозділ створеного у районі виконавчого органу міської ради; 4) Структурний підрозділ Міністерства закордонних справ України

Джерело: складено автором за [5, с. 24]

Додаток Б

Зарубіжний досвід електронної системи голосування

Естонія	<p>«Держава демонструє найбільш успішний досвід запровадження Е – голосування.</p> <p>Постійно нарощує технологічні можливості системи, вдосконалює механізм здійснення процедури голосування, гнучко реагує на всі виклики часу. Приміром у ввела законодавчо електронний підпис, цифрові посвідчення особи - IDкартки, споряджені кодом і мікрочіпом, що містить візуальні дані на картці, а також двома цифровими сертифікатами, призначеними для перевірки особи...» [36, с.3].</p>
США	<p>«Відповідно до Закону про сприяння виборам в Америці (2002 р.), Сполучені Штати спрямували значні інвестиції на машини для голосування, у більшості випадків на такі, які не передбачали паперовий слід. У 2005 та 2007 рр. були опубліковані рекомендації щодо системи добровільного голосування в США (Voluntary Voting System Guidelines – VVSG), що на даний час залишаються найповнішими рекомендаціями зі специфікаціями та вимогами щодо сертифікації машин для голосування. У суспільстві ведеться жвава дискусія, щодо вдосконалення процедури голосування...» [36, с.3].</p>

Джерело: складено автором за [36]

Продовження дод. Б

Венесуела	<p>«У 2004 році у Венесуелі було запроваджено електронне голосування через Інтернет. Відомо, що Е-голосування, як правило, знімає велику частину відповідальності за виборчий процес з тисяч посадових осіб на виборчих дільницях і покладає цю відповідальність на центральну виборчу адміністрацію та тих, хто впроваджує систему еголосування. Довіра до неупередженості цих органів управління виборами у венесуельців була дуже низькою. У них виникли побоювання, що нова система Е-голосування буде використовуватися для маніпулювання результатами. Щоб виправити брак довіри, на виборах 2005 р. влада запропонувала суспільству скористатися системою паперових слідів голосування та запровадила масове перерахування паперових слідів на 45 відсотках виборчих дільниць...» [36, с.4].</p>
Бразилія	<p>«Впровадження Е-голосування в Бразилії мотивувалося економічними чинниками та наміром запобігання шахрайству. Владою був розроблений багаторічний план поступового запровадження модернізації виборчого процесу. Одним з важливих кроків на шляху до запровадження Е – голосування , був організований у 2009 році конкурс хакерів для формування додаткової впевненості в обраних технологіях...» [36, с.4].</p>
Південна Корея	<p>«У 2005 році ввела систему електронного голосування першою в Азії...» [36, с.3].</p>

Продовження дод. Б

Нідерланди	«У 2008 р. Е-голосування було призупинене після 20 років використання. Тоді активістам вдалось переконати суспільство у тому, що системи, які використовуються, за певних обставин можуть поставити під загрозу таємницю голосування...» [36, с.4].
Ірландія	«У 2005 - 2009 рр. інвестувала понад 60 мільйонів євро в систему електронного голосування. Та коли спеціалісти заявили, що система не готова до використання, ненадійна і потребує додаткових дорогих модифікацій, в Ірландії вирішили тимчасово відмовитися від Е-голосування...» [36, с.4].
Німеччина	«У 2009 р. Е-голосування було визнано неконституційним. Відповідно до Конституції всі вибори мають бути публічними. Конституційний Суд постановив, що цей принцип вимагає, щоб основні етапи виборів, включаючи голосування та підрахунок голосів, підлягали громадській перевірці, що не повинна вимагати спеціальних знань. Важливим питанням також вважався незалежний метод виявлення будь-яких помилок обчислення. Усі такі питання, як цифрова ідентичність, цифрова ідентифікація, цифрові підписи, захист даних, збереження даних, а також правила сертифікації й аудиту для громадян Німеччини виявились дуже актуальними...» [36, с.4].

Продовження дод. Б

Велика Британія	«У 2005 році, після різноманітних пілотних випробувань на місцевому рівні, було зроблено висновок, що системи Е-голосування дороги, не призвели до збільшення явки до виборчих дільниць та не забезпечують належний слід для перевірок. До голосування на папері було більше довіри...» [36, с.5].
Бахрейн	«У 2006 р. всього за декілька тижнів перед початком першого Е-голосування уряд вирішив повернутися до паперового голосування через тиск із боку опозиції, яка підозрювала намір фальсифікувати результати голосування...» [36, с.5].

Джерело: складено автором за [36]